

Paweł Krokosz

Uniwersytet Papieski

Jana Pawła II w Krakowie

ORCID 0000-0001-9555-3801

Rola rodu Stroganowów w początkowym etapie podboju Syberii przez Państwo Moskiewskie w XVI w.

Słowa kluczowe:

Stroganowowie, Syberia, Jermak Tymofiejewicz, Kozacy nadwołżańscy, Chanat Syberyjski, Państwo Moskiewskie, Iwan IV Groźny

16 stycznia 1547 r.¹ wielki książę moskiewski Iwan IV Groźny (1547–1584) w soborze Uspińskim zlokalizowanym na terytorium Kremla moskiewskiego został uroczystie koronowany na pierwszego cara rosyjskiego². Tym samym w dziejach Państwa Moskiewskiego (od przełomu XVII i XVIII w. Rosji) zaczynał się całkowicie nowy etap, polegający na wzmożonej ekspansji militarnej na ziemie państw sąsiednich³. Na tym tle niezwykle intere-

¹ W artykule stosowana jest datacja według kalendarza juliańskiego przyjętego w Rosji w 1700 r. W przypadku zastosowania datacji podwójnej pierwsza z dat podawana jest według kalendarza juliańskiego, a druga według kalendarza gregoriańskiego.

² Чин венчания на царство Ивана IV Васильевича, 16 I 1547, Российский государственный архив древних актов (dalej: РГАДА), ф. 135: Древлехранилище, отд. IV, рубр. I, № 1, л. 1–46.

³ W latach czterdziestych i pięćdziesiątych XVI w. wojska moskiewskie zdołały zawojuować kolejno Chanat Kazański i Chanat Astrachański, uzyskując tym samym kontrolę nad strategicznie ważną pod względem gospodarczym rzeką Wolgą oraz dostęp do wód Morza Astrachańskiego. Żadnych rezultatów w postaci przesunięcia północnych granic nie przyniosła przypadająca na lata 1554–1557 wojna ze Szwecją. W 1558 r. wojska carskie przystąpiły do ponad dwudziestoletnich zmagani wojennych rozgrywających się na ziemiach byłego Zakonu Kawalerów Mieczowych, Wielkiego Księstwa Litewskiego i Państwa Moskiewskiego, które przeszły do historii jako wojna inflancka (1558–1583). W konflikcie, podczas którego dochodziło do zmiany sojuszy, udział wzięły: Polska, Wielkie Księstwo Litewskie, Dania i Szwecja (należy podkreślić, iż nigdy nie zawarto sojuszu Polski i Litwy

sujaco przedstawia się proces rozwoju rosyjskiej kolonizacji w kierunku wschodnim, w stronę terytoriów kontrolowanych przez Chanat Syberyjski (przed oraz za pasmem gór Ural), podczas której w XVI w., a także dwóch kolejnych stuleci, niepomierną rolę odegrali poszczególni przedstawiciele słynącego z solowarstwa⁴ oraz zyskownego handlu futrami i skórami skupowanymi od autochtonów syberyjskich⁵ rodu Stroganowów. Podjęta przez Iwana IV Groźnego wzmożona ekspansja na bezkresne obszary syberyjskie stanowiła jak dotąd wyzwanie bezprecedensowe⁶, wymagające stosownych środków finansowych, ale przede wszystkim żywej siły ludzkiej, mogącej podbić (opanować), a następnie zagospodarować i utrzymać, w efekcie zaś skolonizować⁷, te zasobne w różnorodne bogactwa na-

z Moskwą). Już na samym początku wojny stronie rosyjskiej udało się opanować ważny port bałtycki Narwę i uruchomić aż do 1581 r. zyskowną dla siebie morską komunikację handlową z Europą Zachodnią, zwaną żeglugą narewską. Ostatecznie państwo Iwana IV Groźnego wychodziło z tego wieloletniego konfliktu, w którym śmiało można wyróżnić kilka istotnych faz, jako przegrane.

⁴ Szerzej o działalności Stroganowów w zakresie solowarstwa zob. P. Krokosz, *Rola rodziny Stroganowów w rozwoju przemysłu solnego w Rosji w XVI–XVIII wieku*, „Studia i Materiały do dziejów Żup Solnych w Polsce” (dalej: SMDŻ), 28, 2012, s. 189–241; idem, *Solnictwo w carskiej Rosji. Organizacja, technika wydobywcza, handel*, SMDŻ, 29, 2014, s. 165–214; idem, *Modernizacja górnictwa rosyjskiego za panowania Piotra I. Wprowadzenie do problematyki*, „Hereditas Minariorum”, 5, 2018, s. 5–27.

⁵ O pozyskiwaniu futer i skór przez Stroganowów od syberyjskiego ludu Samojedów pisał już na początku XVII w. holenderski podróżnik, kupiec i kartograf Isaak Massa, któremu dane było wówczas gościć w Państwie Moskiewskim, zob. I. Massa, *Beschryvinghe vander Samoyeden Land in Tartarien*, Amsterdam 1612, p. 1b–2b.

⁶ Terytoria położone zarówno przed, jak i za górami Ural, określanymi terminem *Kamiień* lub *Kamienna Przełoka*, już znacznie wcześniej interesowały poszczególnych książąt ruskich. Pierwsi bezpośrednie kontakty z plemionami zamieszkującymi północno-zachodnią część Syberii już w XI w. (najprawdopodobniej nawet wcześniej) nawiązali kupcy i myśliwi z Nowogrodu Wielkiego. Towarem najbardziej pożądanym przez Nowogrodzian były wspaniałe futra i skóry zwierzęce. Swoje wyprawy na te tereny organizowali także książęta moskiewscy. W 1479 r. Nowogród Wielki utracił całkowicie swoją niezależność i wszystkie kontrolowane przez niego terytoria znalazły się pod zwierzchnością Państwa Moskiewskiego. Szerzej zob.: C.B. Бахрушин, *Научные труды*, т. III: *Избранные работы по истории Сибири XVI–XVII вв.*, ч. 1: *Вопросы русской колонизации Сибири в XVI–XVII вв.*, Москва 1955, s. 72–77; A.A. Azatjan, M.I. Bielov, N.A. Gwozdziecki, L.G. Kamanin, E.M. Murzajew, R.L. Jugaj, *Historia poznania radzieckiej Azji*, tłum. S. Lipko, Warszawa 1979, s. 305–317.

⁷ Na złożoną kwestię blagiego z pozoru terminu „kolonizacja” w odniesieniu do omawianych spraw zwróciła uwagę rosyjska historyk Lubow Szubarina, która w swojej pracy przywołała bardzo istotne ustalenia kazachskiej uczzonej Gulžauchar Kokieabajewej, informujące, iż co innego oznacza on w języku rosyjskim, a zupełnie co innego w języku kazachskim. W języku rosyjskim „kolonizacja” nazywa się „opanowanie, przyłączenie nowych ziem”,

turalne obszary⁸. Swój wielki wkład w ten cały proces wnieśli zagospodarowujący od połowy XVI w. dorzecze Kamy Stroganowowie. Prowadzona przez nich wszechstronna działalność wydobywcza, produkcyjna i handlowa doskonale wpisywała się w działania podejmowane przez władze centralne, które bardzo chętnie korzystały z ich obecności na prowincji, stanowiącej faktyczne granice państwa.

Kolebką rodu Stroganowów było Pomorje – pas ziem rozciągający się nad Morzem Białym, gdzie już w XIV–XV w. zajmowali się solowarstwem. Założycielem rodowego przedsiębiorstwa przynoszącego istotne dochody z produkcji soli miał być niejaki Spirydion, wspierany przez swego syna Kuźmę. Jednak dopiero wnuk Spirydiona Łuka Kuźmicz osiedlił się w 1472 r. w Soli Wyczegodzkiej (Solwyczegodsku) – jednym z największych ośrodków solowarstwa na terytorium Księstwa Moskiewskiego. Wkrótce w mieście nad rzeką Wyczegdą powstało najstarsze i najważniejsze gniazdo rodu Stroganowów⁹. Budowniczym solwycze-

natomiast w języku kazachskim „zabór kolonialny”, co tożsame jest z siłowym zajęciem i wchłonięciem określonego terytorium, zob.: Л.В. Шубарина, *Сибирский поход Ермака и колонизация Сибири*, „Проблемы национальной стратегии”, 2018, 1, с. 214–215; Г.К. Кокбаева, *Теория фронта и изучение истории колониализма*, „Вестник КазНУ”, серия историческая, 2012, 1, с. 113–117.

⁸ Wśród historyków rosyjskich istniały, i nadal istnieją (przykładowo: А.А. Преображенский, *Некоторые итоги и спорные вопросы изучения начала присоединения Сибири к России: (По поводу книги Р.Г. Скрынникова „Сибирская экспедиция Ермака“)*, „История СССР”, 1984, 1, с. 101–118), rozbieżne zdania dotyczące bezpośredniej formy opanowania Syberii w XVI–XVIII w. przez Państwo Moskiewskie (Rosję). Niektórzy z nich uważali, że nastąpiło to w drodze bezpośredniego podboju (wojen ze wszystkimi ludami syberyjskimi, które stały na przeszkodzie wojskom carskim), w jakim udział wzięły siły zbrojne wystawione przez Stroganowów, zob. Г.Ф. Миллер, *История Сибири*, т. I, Москва, Ленинград 1937, passim; В.К. Андриевич, *История Сибири*, т. I, Санкт-Петербург (dalej: СПб.) 1882, с. 106. Natomiast inni badacze, dążący do złagodzenia ekspansywnej postawy władców moskiewskich, woleli ów proces wchłaniania ogromnych terytoriów przed i za Uralem nazwać zasiedleniem czy też kolonizacją, podkreślając przy tym zaplanowaną działalność władz państwowych, zob.: С.М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, кн. III, т. 6, Москва 1989, с. 670; П.А. Словцов, *Историческое обозрение Сибири*, кн. 1: с 1585 по 1742 год, СПб. 1886, с. 1–24; Д.И. Иловайский, *Новая династия*, Москва 1996, с. 362–365. Nie ulega jednak wątpliwości, że czynnikiem decydującym o opanowaniu i skolonizowaniu rozległych terytoriów Syberii były siły zbrojne łamiące opór zamieszkujących ją ludów. Jednocześnie osiedlane tam wojsko stanowiło gwarancję trwałości rosyjskiego podboju, tłumiąc ewentualne zbrojne powstania wewnętrzne bądź dając odpór wrogom zewnętrznym. Kwestie te drobiazgowo opisał Władimir Puзанов, zob. В.Д. Пузанов, *Военные факторы русской колонизации Западной Сибири (конец XVI–XVII в.)*, СПб. 2010.

⁹ Drugim miastem związanym ze Stroganowami była Totma, gdzie osiedlił się jeden z wnuków Łuki Kuźmicza – Afanasij Fiodorowicz (syn mieszkającego i gospodarującego wraz

godzkiej solowarskiej potęgi rodu był wnuk Łuki Kuźmicza (syn Fiodora Łukicza) Anika (Anikij) Stroganow, który nie dość, że wykupił warzelnie innych drobnych tamtejszych przedsiębiorców i skutecznie przeciwstawił się rozwinięciu działalności przez zewnętrznych możnych inwestorów – księcia Jurija Tokmakowa i mnichów klasztoru Sołowieckiego¹⁰. Pracowitość, spryt i zmysł gospodarczy Aniki na polu solowarstwa dostrzegł sam Iwan IV Groźny i w 1556 r. postanowił powierzyć Stroganowom prawo do poszukiwania nowych podziemnych złóż solanki oraz rud miedzi, tak potrzebnej do odlewania armat dla modernizowanej przez siebie armii¹¹. Wkrótce żądny ciągle nowych wyzwań Anika skierował swoją uwagę na południowy wschód państwa w dorzecze Kamy, gdzie w okolicach Soli Kamskiej znajdowały się nieeksploatowane jeszcze ziemie obfitujące w podziemne złoża solankowe¹². Jednakże dzieło głębień studni solankowych, budowa warzelni i handel gotowym produktem pochodzącym z tych właśnie ziem przypadł w udziale jego synom Grigorijowi i Jakowowi Anikowiczom. Pierwszy z nich, zgodnie z zapisami przywileju wydanego 4 kwietnia 1558 r. przez Iwana IV Groźnego, winien był zagospodarować puste miejsca na wschód od rzeki Kamy aż do ujścia Łyśwy do Czusowej. W najdogodniejszej lokalizacji miał zbudować umocniony ostróg strzeżony przez silną załogę składającą się z puszkarzy (artylerzystów) i piszczalników, strzelców zatynnych i wrotników (strażników bram) „w celu obrony przed [najazdami – P.K.] ludzi z ord syberyjskiej, nogajskiej i innych”¹³. Oprócz tego władca zezwolił mu sprowadzać nad Kamę osadników zwol-

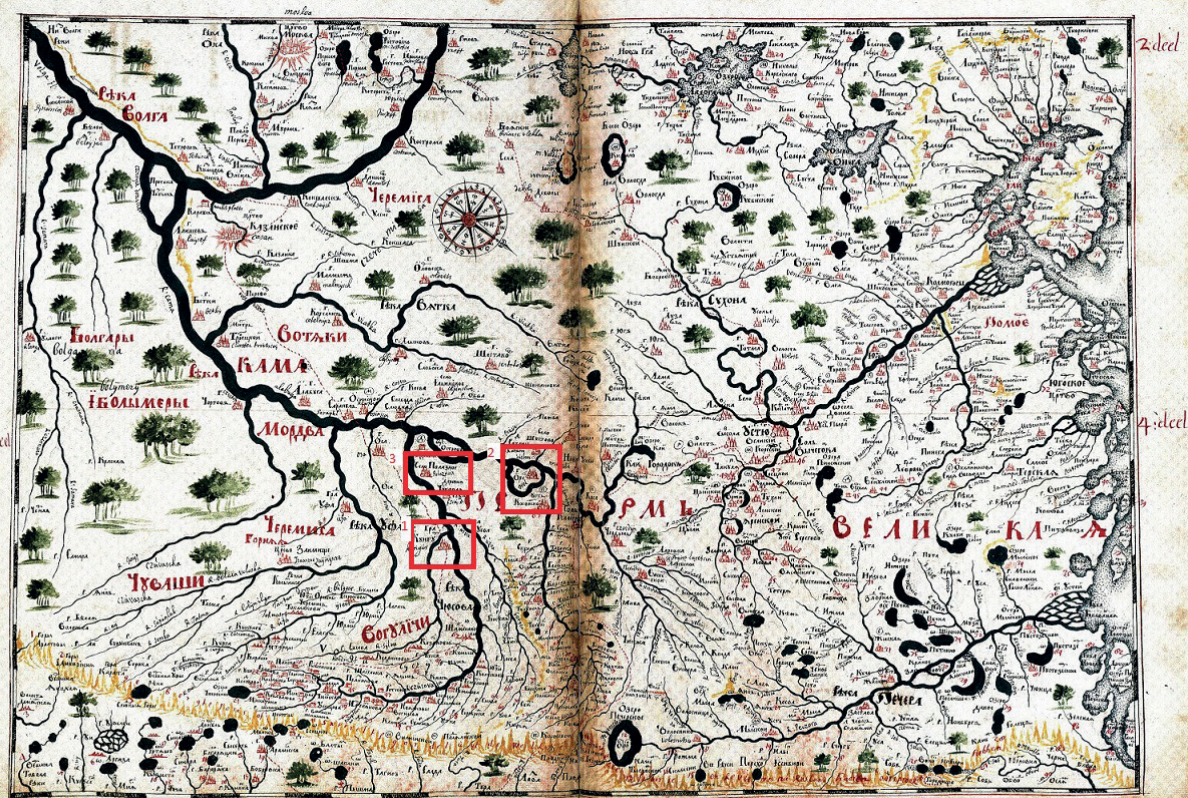
z braćmi – Stefanem, Osipem (Josifem) i Włodzimierzem – w Solwyczegodzku Fiodora Łukicza), dając tym samym początek tamtejszej linii rodu.

¹⁰ Н.А. Мудров, *Родительские летописцы строгановых синодиков как источник по генеалогии Стrogановых*, w: *Общественное сознание, письменность и литература периода феодализма*, ред. Д.С. Лихачев, Новосибирск 1990, с. 295; А. Пыпин, *Первые известия о Сибири и русское ее заселение*, „Вестник Европы”, 1891, 4, август, с. 764–765 (742–789); В.А. Широкова, *Соляные промыслы России*, „Вопросы истории естествознания и техники”, 2005, 3, с. 48. Klasztor Sołowiecki należał wówczas do grona największych producentów soli, zob. А.А. Савич, *Соловецкая вотчина XV–XVII в. Опыт изучения хозяйства и социальных отношений на крайнем Русском Севере в древней Руси*, Пермь 1927, с. 93–169.

¹¹ *Хронологический реестр разных документов и случаев, относящихся до истории о Стrogановых*, сост. Ф.А. Волегов, w: *Пермский край. Сборник сведений о Пермской губернии*, ред. А.А. Митрева, т. 3, Пермь 1895, с. 149; *Пермская летопись с 1263–1881 г. Первый период с 1263–1613* (dalej: ПЛ), сост. В. Шишонко, Пермь 1881, с. 41.

¹² А. Пыпин, *op. cit.*, с. 765.

¹³ *О поставлении Канкора городка на Пыскорском мысу, идеже бе монастырь всемилоствиваго Спаса, зовомый Пыскор*, w: *Летопись Сибирская, содержащая повествование о взятии Сибирския земли Русскими, при Царе Иоанне Васильевиче Грозном; с крат-*

II. 1. Siemion Remiezow, *Atlas Syberii*, Mapa Wielkiej Perpii. Główne siedziby Stroganowów nad Kamą i Czusową: 1. Kankor; 2. Orzeł-Gródek; 3. Gródek Czusowski

Źródło: С.У. Ремезов, *Атлас Сибири* Семена Ремезова, Тобольск 1701, л. 46, https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_004274925/ (dostęp: 15.01.2023; domena publiczna).

nionych z powinności wobec władz państwowych. Założenie Kankoru (Kangoru, Kangortu) – pierwszej nadkamskiej osady Stroganowów – stało się faktem. Podstawowym zadaniem Grigorija miało być poszukiwanie podziemnych złóż solankowych i rozpoczęcie ich wydobywania. To wiązało się z karczowaniem lasów i przygotowaniem pól uprawnych, dlatego władca zwolnił go dodatkowo z tego tytułu od wszelkich powinności podatkowych na lat dwadzieścia. Z podatków zwolnieni mieli być także kupcy przybywający bądź tylko przejeżdżający przez ziemie Stroganowa. Natomiast jeśli przedstawiciele rodu sami zamierzali pro-

ким изложением предшествовавших оному событий. Издана с рукописи XVII века, предисловие Г. Спасский, СПб. 1821, с. 3. Por. *Строгановская летопись по списку Спасского* (dalej: СЛСС), w: *Сибирская летописи* (dalej: СЛ), СПб. 1907, с. 2; С.В. Бахрушин, op. cit., с. 101.

wadzić handel solą z wybranymi miastami, to zobowiązani byli wówczas odsyłać do skarbcza carskiego stosowne opłaty podatkowe, zarówno swoje, jak i pobrane od swoich kontrahentów. Tym sposobem Grigorij, choć nie pochodził z możnego rodu, urastał do rangi oficjalnego przedstawiciela władz państwowych na dalekiej prowincji, a w zasadzie na rubieżach Państwa Moskiewskiego. Mógł on swobodnie gospodarować na przekazanych sobie ziemiach, gdyż te dodatkowo decyzją cara nie podlegały jurysdykcji miejscowych wojewodów. Równocześnie był poborcą podatków państwowych od handlu solą, a co najważniejsze, dzięki zezwoleniu na posiadanie własnego silnego oddziału wojskowego (podkreślał to zapis carskiej gramoty) dla ochrony swych włości stawał się także rzeczywistym obrońcą granic państwa¹⁴.

To był dopiero początek obecności Stroganowów nad Kamą i dalej na Syberii. Już wkrótce otrzymali tam od Iwana IV Groźnego kolejne nadziały ziemskie. Podjęta przez nich akcja kolonizacyjna zbiegła się z wewnętrznymi wydarzeniami politycznymi rozgrywającymi się w sąsiednim Chanacie Syberyjskim, roszcującym sobie pretensje do władania nadanymi mu terenami. W 1563 r. do władzy doszedł tam nowy energiczny chan Kuczum, który ustanowił swą siedzibę w Kaszłyku (Sybirze, Iskierce) – umocnionym gródkiem nad brzegiem Irtyszu. Narzucając jasak zamieszkującym chanat ludom, zerwał jednocześnie z dotychczasową polityką wcześniejszych władców uznających zwierzchność Moskwy. Borykające się z problemami zewnętrznymi i wewnętrznymi władze rosyjskie nie były w stanie podjąć stosownej akcji mogącej przywrócić tam swoją pozycję. W takich okolicznościach doskonałym rozwiązaniem zapewniającym spokój na wschodnich granicach okazało się wykorzystanie siły militarnej Stroganowów – garnizonów ostrogów wyposażonych w broń palną. To właśnie ich oddziały miały stać się siłą zabezpieczającą Państwo Moskiewskie przed działaniami podejmowanymi przez wojska Kuczuma¹⁵.

¹⁴ 1558 г. апреля 4. – Жалованная грамота царя Ивана Васильевича Григорию Строганову о финансовых, судебных и торговых льготах на пустые места по реке Каме, w: Г.Ф. Миллер, *История Сибири*, т. I, Москва, Ленинград 1937, приложения, № 2, с. 332–333; С.В. Бахрушин, op. cit., с. 99–100.

¹⁵ *История Сибири*, т. 2: *Сибирь в составе феодальной России*, ред. В.И. Шунков, Ленинград 1968, с. 26; Д.Н. Маслюженко, Е.А. Рябина, *Реставрация Шибанидов в Сибири и правление Кучум хана во второй половине XVI века*, w: *Средневековые тюрко-татарские государства. Сборник статей*, вып. 1, ред. И.К. Загидуллин, Казань 2009, с. 97–111. W tym miejscu warto zauważyć, że historycy rosyjscy, opisując ekspansję Państwa Moskiewskiego w kierunku Syberii, dokonują swoistego „odwrócenia ról”, przypisując całkiem niesprawiedliwie stronie przeciwnej – Chanatowi Syberyjskiemu (personalnie chanowi Kuczumowi), działania ekspansyjne wobec ziem opanowywanych przez wojska carskie lub Stroganowów (za całkowitą wiedzą, przyzwoleniem władców moskiewskich), a będących niegdyś w jego

2 stycznia 1564 r. Iwan IV Groźny pozytywnie odpowiedział na wcześniejszą suplikę Grigorija Anikowicza i wystawił mu podobny jak wcześniej przywilej uprawniający go do założenia drugiej umocnionej osady (także w armaty i piszczałce) u ujścia Jajwy do Kamy. Tym sposobem powstał Kergedan, zwany również Orłem lub Orzeł-Gródkiem, drugi istotny ośrodek w nadkamskich włościach Stroganowów. Decyzja cara i wybór miejsca pod budowę ostrogu, mającego chronić rozwijający się tam przemysł solowarski, nie były przypadkowe. Strategicznie położony Kergedan miał bowiem stanowić miejsce oporu przed działaniami ze strony niespodziewanych ataków wojsk Chanatu Syberyjskiego i podlegających mu miejscowych ludów¹⁶.

Główną siłę napędową rozwoju solowarstwa i handlu we włościach Stroganowów w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVI w. stanowiła aktywność Grigorija i Jakowa Anikowiczów, gdyż ich ojciec usunął się do Soli Wyczegodzkiej¹⁷. Pomimo to właśnie Anika pozostawał najbardziej liczącym się przedstawicielem rodu. Potwierdza to choćby treść skierowanej do niego грамоты Iwana IV Groźnego z 16 sierpnia 1566 r., w której władca przyjmował nadkamskie włości Stroganowów w skład ustanowionej i kontrolowanej przez siebie w roku poprzednim opriczniny, czyli wydzielonej z Państwa Moskiewskiego osobnej uprzywilejowanej posiadłości (ziemie, miasta, osady), mającej osobne (wydzielone) wojsko, aparat państwowy oraz własny skarb¹⁸. Pozostałe ziemie, posiadające analogiczne instytucje, tworzyły funkcjonującą równolegle ziemszczyznę. Car, decydując się na takie działania, zamierzał uderzyć i zniszczyć polityczną opozycję książęcą (przede wszystkim dawnych książąt udzielnych) i bojarską, która

władaniu. Zdarzają się także opinie mówiące o niższości kulturowo-ekonomicznej ludów syberyjskich, które ze względów zupełnie od siebie niezależnych znajdowały się jeszcze w stadium poprzedzającym feudalizm, zob. Л.В. Шубарина, *op. cit.*, s. 219.

¹⁶ 1564 января 2. Жалованная грамота Григорью Строганову, о построении на реке Орле городка и изъятии его с людьми и крестьянами от наместников, *Дополнения к актам историческим собранные и изданные Археологической комиссией* (dalej: ДАИ), т. I, СПб. 1846, № 117, с. 168–171; СЛС, с. 2; С.В. Бахрушин, *op. cit.*, с. 99–100. Nazwa Kergedan w języku miejscowych ludów oznaczała „gródek u ujścia rzeki”.

¹⁷ Anika Stroganow zmarł w 1569 r. w Soli Wyczegodzkiej. Rok wcześniej (1567/1568) przyjął święcenia mnisze (imię zakonne Iosif) i wstąpił do założonego przez siebie w latach 1558–1560 klasztoru Преображенского Пыкского w pobliżu Kankoru nad rzeką Ływą, zob. И.В. Кушцов, *Под Строгановых*, Челябинск 2005, с. 14.

¹⁸ Грамота царя Ивана IV А.Ф. Строганову о принятии в опричнину его сольвыгодских владений с городами Кангором и Кергеданом, 16 VIII 1566, РГАДА, ф. 1278: Строгановы, оп. 2, д. 3, л. 1–2; 1566 августа 16. Грамота Аникию Строганову, о причислении к опричнине построенных им в Пермии городков Канкора и Кергедана, в: ДАИ, № 118, с. 172.

jego zdaniem zagrażała podjętemu procesowi centralizacji Państwa Moskiewskiego. Owo uderzenie było dwuwektorowe – polityczne i gospodarcze. To właśnie opricznina składająca się z najważniejszych ziem, miast, powiatów, osad, a nawet dzielnic czy ulic miejskich o znaczeniu handlowym i przemysłowym, była tą częścią państwa, która przynosiła dworowi carskiemu wysokie subsydia finansowe, a zarazem gwarantowała tamtejszym przedsiębiorcom i kupcom niezahamowany rozwój i stosowne zyski z prowadzonej działalności. Dlatego władze opriczniny (w tym sam car) bardzo chętnie widziały w jej składzie majątności należące do najbogatszych kupców czy prowadzących dynamicznie rozwijający się przemysł solowarski Stroganowów. Ci ostatni już wkrótce dzięki decyzjom władz opriczniny znacznie powiększyli swoje włości na wschodzie państwa¹⁹.

Wspomniana powyżej gramota carska z 16 sierpnia 1566 r. stanowi niezwykle ważny dokument okresu funkcjonowania opriczniny, gdyż w doskonały sposób ukazuje, jak przedstawiciele rodu Stroganowów wykorzystali dla swoich partykularnych celów aktualną polityczną sytuację wewnętrzną państwa. Dokument został wydany na imię Aniki Stroganowa, ale jako odpowiedź na wcześniejszą suplikę do Iwana IV Groźnego sporządzoną przez jego syna Jakowa, który „bił czołem”, że w opriczninie znalazła się Sól Wyczegodzka, gdzie znajdowały się majątki Stroganowów, a oni przecież posiadają swoje włości także w Wielkiej Perмии nad Kamą. W przywileju w drobiazgowy sposób zostało opisane całe nadkamskie gospodarstwo Straganowów z uwzględnieniem jego ogromnej wielkości 146 wiorst²⁰, rodzajów funkcjonujących tam przedsiębiorstw i informacją o centralnych gródkach – Kankorze i Kergedanie. Podkreślono tam również pełnioną przez nich służbę obronną ziem nadgranicznych przed „nogajskimi i innymi ordami” połączoną z obowiązkiem utrzymywania umocnionych ostrogów ze zbrojnymi załogami wyposażonymi w armaty²¹.

¹⁹ С.Ф. Платонов, *К истории опричнины XVI века*, СПб. 1897; Р.Г. Скрынников, *Самодержавие и опричнина (Некоторые итоги политического развития России в период опричнины)*, в: *Внутренняя политика царизма. Середина XVI–начало XX в. Сборник статей*, ред. Н.Е. Носов, Ленинград 1967, с. 69–99.

²⁰ 146 wiorst² odpowiadało 3 400 000 dziesięcin powierzchni gruntu, zob. К.И. Збукон, *Строгановская «вотчина» – начало корпоративных форм организации промышленного освоения Урала и Сибири*, „Всероссийский экономический журнал ЭКО”, 2015, 1, с. 180.

²¹ Грамота царя Ивана IV А.Ф. Строганову о принятии в опричнину его сольвыгодских владений с городами Кангором и Кергеданом, 16 VIII 1566, РГАДА, ф. 1278: Строгановы, оп. 2, д. 3, л. 1–2; 1566 августа 16; Грамота Аникию Строганову, о причислении к опричнине построенных им в Пермии городков Канкора и Кергедана, в: ДАИ, № 118, с. 172.

II. 2. Rysunek przykładowej rosyjskiej warzelni soli z XVI–XVIII w.

Źródło: E. Palmquist, *Någre vidh sidste kongl. ambassaden till tzaren i Muskou gjorde observationer öfver Rysslandh, des vägar, pass medh fästningar och gräntzer sammandragne aff Erich Palmquist. Anno 1674*, Riksarkivet, referenskod SE/RA/81001/#/0636:00001, https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0001525_00002#?c=&m=&s=&cv=1&xywh=-1490%2C-31%2C10590%2C5591 (dostęp: 15.01.2023; domena publiczna).

Dwa lata później, 25 marca 1568 r., car zezwolił Jakowowi Stroganowowi zagospodarować rozległe pustki nad rzeką Czusową, gdzie tenże natknął się na obfite podziemne źródła solankowe. Władca przychylił się do jego prośby – podobnie jak wcześniej na dwór carski trafiła wcześniej stosowna suplika – i zezwolił mu na własny koszt wznieść tam ostróg (a jeśli zajdzie potrzeba, to nawet kilku ostrogów), którego załoga winna strzec zbudowanych w pobliżu osad warzelniczych. Jednocześnie zezwolił Jakowowi na przyjmowanie osadników z innych miast wchodzących w skład opriczniny. Podobnie przedstawiała się kwestia dotycząca kupców zamierzających przybywać po wywarzoną przez Stroganowa sól. Wszystkie jego nowe ziemie zostały jednocześnie zwolnione z wielu świadczeń pieniężnych i towarowych na rzecz skarbu carskiego i jego urzędników (jeśli takowi pojawiliby się w jego włościach) na lat dziesięć. Włości te zostały także wyłączone spod władzy tamtejszych namiestników lub wojewodów²².

²² 1568 г. марта 25. Жалованная грамота царя Ивана Васильевича Якову Строганову о финансовых, судебных и торговых лготах на соленой промысел по реке Чусовой, w: Г.Ф. Миллер, *op. cit.*, приложения, № 3, с. 335–338; 1568 г. марта 25. Жалованная грамота Якову Строганову, о владении прибавочными землями по реке Чусовой,

Jak nadmieniono, w 1563 r. do władzy w Chanacie Syberyjskim doszedł chan Kuczum, który dziesięć lat później przeszedł do otwartych działań wojennych skierowanych przeciwko Państwu Moskiewskiemu²³. W lipcu 1573 r. zagony tatarskie wtargnęły na ziemie Stroganowów, zmuszając ich tym samym do podjęcia stosownych działań militarnych w swojej obronie (jednocześnie obronie państwa). Tym sposobem działania kolonizacyjne Stroganowów zostały włączone w bieżącą politykę ogólnopaństwową, gdyż to na nich spocznie główny ciężar organizowania i prowadzenia walki z Chanatem Syberyjskim. Należy wskazać podkreślić, iż nie było to całkowicie bezinteresowne, ponieważ Iwan IV Groźny w zamian za to czynił przedstawicielom rodu kolejne nadania ziemskie już bezpośrednio przed i za górami Ural²⁴.

6 sierpnia 1572 r. Jakow i Grigorij Stroganowowie otrzymali od władcy gramotę nakazującą zebrać oddział wojskowy w celu dokonania pacyfikacji podległych Kuczumowi miejscowych ludów syberyjskich – Mari, Ostiaków, Baszkirów i Buinców, którzy dopuścili się 15 lipca tego roku napaści na znajdujących się nad Kamą 87 rosyjskich kupców i kolonistów. Zgodnie z zapisami dokumentu w działaniach odwetowych miał wziąć udział kombinowany oddział zbrojny zorganizowany przez Stroganowów, w którego składzie znaleźli się zbrojni ochotnicy przybywający do ich włości (przede wszystkim Kozacy nadwołżańscy), miejscowi strzelcy oraz przedstawiciele ludów syberyjskich uznający moskiewskie poddaństwo. Car polecał Stroganowom podjęcie zdecydowanych działań wobec przeciwników:

Jak tylko do was dojdzie ta gramota [--], wybrawszy u siebie dobrego wodza i z nim ochotników Kozaków ilu się znajdzie, z jakąkolwiek bronią – z rusznicami i sajdakami, i Ostiaków i Wogułów [tj. Mansów – P.K.], którzy nam sprzyjają [--], wysłali na wojnę przeciwko zdrajcom naszym, przeciwko ludowi Mari, Ostiakom, Wotiakom i Nogajom²⁵.

о построении на них городка и слобод и заведении соляных варниц, и об изъятии его с людьми и крестьянами на десять лет от податей, земских повинностей, наместничьяго суда и проч., w: ДАИ, № 119, с. 172–175; СЛС, с. 4. Na przekazanych ziemiach car do swojej dyspozycji pozostawiał decyzję o rozpoczęciu eksploatacji rud srebra i miedzi. Nadanie to wynosiło 4 100 000 dziesięcin powierzchni gruntu, К.И. Збуков, op. cit., с. 180.

²³ В.И. Сергеев, *К вопросу о походе в Сибирь дружины Ермака*, „Вопросы истории” (dalej: ВИ), 1959, 1, с. 121.

²⁴ *История Сибири*, op. cit., с. 26–27.

²⁵ 1572 августа 6. Грамота Якову и Григорью Строгаговым, о посылке ратных людей для приведения в покорность Черемисы и других Сибирских инородцов, производивших грабежи по реке Каме, w: ДАИ, № 120, с. 175–176.

Bracia, pozostający w bardzo dobrych relacjach z dworem carskim²⁶, 12 marca 1574 r. zostali zaproszeni do rychłego stawienia się przed obliczem władcy w Aleksandrowskiej Słobodzie, faktycznej stolicy państwa i zarazem centrum administracyjnym opriczniny, aby osobiście złożyć sprawozdanie ze swojej dotychczasowej działalności prowadzonej w Permi Wielkiej i z bieżącej sytuacji na rubieżach państwa²⁷. Wszystko wskazuje, że Iwan IV Groźny upewnił się o dobrym zarządzaniu tymi ziemiami i możliwościach organizacji obrony wschodnich rubieży państwa siłami własnymi Stroganowów. W związku z powyższym 30 maja 1574 r. monarcha postanowił znacznie poszerzyć ich dotychczasowe włości o kolejne nabytki terytorialne, nadając im ziemie aż do rzek Tury i Tobołu w dorzeczu Irtysza. Wydany wówczas przywilej był niezwykle istotny, ponieważ władza Stroganowów obejmowała tereny leżące już po drugiej stronie gór Ural²⁸. Tradycyjnie już mieli oni zagospodarowywać przekazane sobie tereny (uzyskali zwolnienie na dwadzieścia lat z pewnych powinności finansowych na rzecz skarbu i z zależności sądowniczej od władz państwowych), przede wszystkim rozwijać tam rolnictwo, zakładać łowiska rybne oraz kuźnie produkujące różnego rodzaju wyroby żelazne tak potrzebne podczas kolonizacji nowych ziem. Działaniom tym miała towarzyszyć wzmożona akcja polegająca na budowie umocnionych ostrogów obsadzonych przez oddziały wojskowe wyposażone w broń palną i artylerię, które miały za zadanie bronić ludność mieszkającą i pracującą w nowych osadach przed napadami ze strony Tatarów lub innych ludów syberyjskich. Działania te były o tyle ważne, że przesunęły władztwo Stroganowów, a co za tym szło, jurysdykcję carską nad ich włościami²⁹, daleko na wschód, w rejon rzek Tura, Tobołu, Irtysza i Ob, w bezpośrednie sąsiedztwo Kaszłyku – siedziby chana Kuczuma³⁰.

²⁶ Stroganowowie byli wówczas jednymi z najbardziej zaufanych dostawców futer sobolich na dwór Iwana IV Groźnego, zob. Извлечение из грамоты от 12 декабря 1573 г. Якову Ан. Строганову о доставлении соболей ко двору, w: А.А. Дмитриев, *Пермская старина. Сборник исторических статей и материалов преимущественно о Пермском крае*, вып. VI, Пермь 1895, отд. II: материалы (dalej: АДПС), s. 133.

²⁷ Из грамоты и подорожной от 12 марта 1574 г. Якову и Григорию Строгановым на приезд в Александровскую слободу, w: АДПС, s. 133–134.

²⁸ 1574 г. мая 30. – Жалованная грамота царя Ивана Васильевича Якову и Григорию Строгановым об освобождении на 20 лет от разных податей и повинностей их земель и людей на Тахчеях и на Тоболе, w: Г.Ф. Миллер, op. cit., приложения, № 5, s. 339–341.

²⁹ W przywileju znalazł się zapis mówiący, iż wszystkie ofensywne działania wojenne organizowane przez Stroganowów przeciwko Chanatowi Syberyjskiemu mogły odbywać się tylko za wiedzą i przyzwoleniem cara.

³⁰ 1574 г. мая 30. – Жалованная грамота царя Ивана Васильевича Якову и Григорию Строгановым об освобождении на 20 лет от разных податей и повинностей их земель

Należy nadmienić, iż był jeszcze jeden bardzo ważny czynnik natury gospodarczej, dla czego Stroganowom zależało na otrzymaniu kolejnego wielkiego nadania ziemskiego od cara. W 1578 r. wygasł bardzo korzystny dwudziestoletni okres zwalniający z pewnych powinności finansowych ich pierwsze nadania ziemskie (od 1558 r.), dlatego wystaranie się o nowe terytoria położone na rubieżach państwa dawało widoki na kolejne ulgi z tego tytułu (oczywiście na nowych ziemiach), pozwalające na nadal zyskową działalność produkcyjno-handlową we wszystkich włościach rodowych. Kwestie te przypominała gramota carska z 1566 r., włączająca majątek Stroganowów do opriczniny³¹. W tym miejscu warto przywołać ustalenia rosyjskiego naukowca i odkrywcy Georgija Krasinskiego, który ustalił, iż do 1579 r. Stroganowowie zagospodarowali jedynie 1/3 ziemi przekazanej im we władanie przez cara³².

Kolonizacja prowadzona przez Stroganowów, tożsama z faktycznym znacznym przesunięciem rubieży Państwa Moskiewskiego na wschód, wywołała słuszne zaniepokojenie chana Kuczuma, który nie zamierzał porzucić wojennej polityki wobec swego zachodniego sąsiada. W kolejnych latach miały miejsce częste ataki wojsk Chanatu Syberyjskiego na włości Stroganowów. Ostatni nie pozostawiał jednak bierni i na podstawie carskich przywilejów organizowali własną siłę zbroją, składającą się z wszystkich chętnych wolnych ludzi pragnących wstąpić do nich na służbę. Od 1574 r. prym wśród sił stroganowskich stanowili doświadczeni i zaprawieni w walkach Kozacy, przede wszystkim nadwołżańscy, dońscy czy też jaiccy, werbowani nad Wołgą. Nie jest wykluczone, iż już wówczas przez swoich wysłanników nawiązali kontakty z jednym z ich przywódców – Jermakiem Timofiejewiczem, który to stał się jednym z symboli początku podboju Syberii³³. Jesienią 1577 r. zmarli obydwaj bracia Jakow (8 września) i Grigorij (5 listopada) Stroganowowie³⁴, którzy rozpoczęli przygotowania do dużej wyprawy zbrojnej

и людей на Тахчях и на Тоболе, w: Г.Ф. Миллер, *op. cit.*, приложения, № 5, с. 339–341; С.В. Бахрушин, *op. cit.*, с. 137–140.

³¹ Грамота царя Ивана IV А.Ф. Стrogанову о принятии в опричнину его сольвычегодских владений с городами Кангором и Кергеданом, 16 VIII 1566, РГАДА, ф. 1278: Стrogановы, оп. 2, д. 3, л. 1–2; 1566 августа 16. Грамота Аникию Стrogанову, о причислении к опричнине построенных им в Пермии городков Канкора и Кергедана, w: ДАИ, № 118, с. 172.

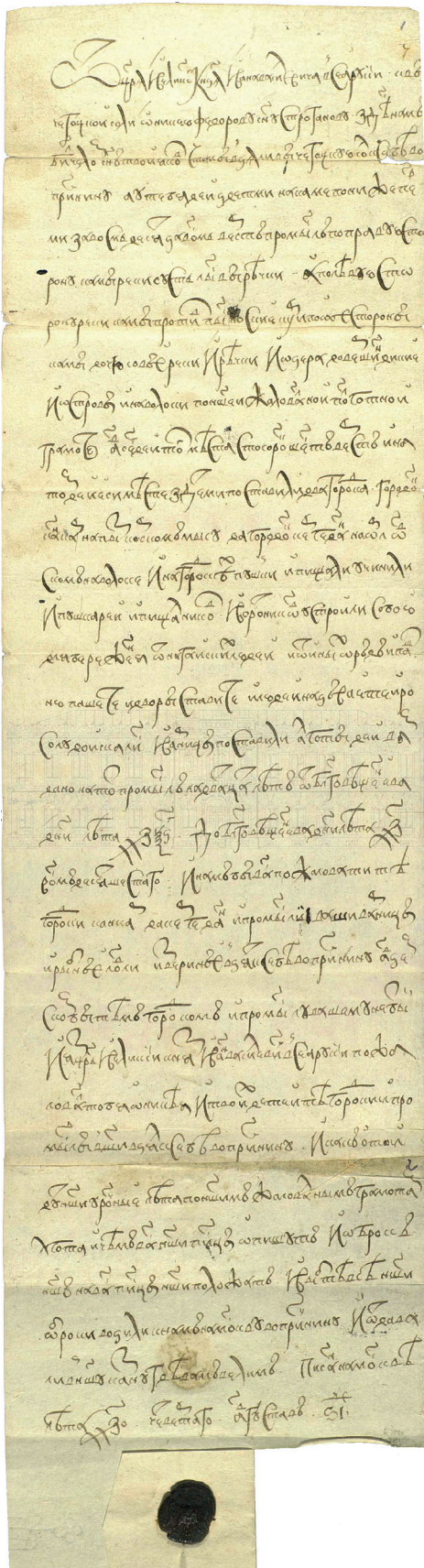
³² Г. Краинский, *Покорение Сибири и Иван Грозный*, ВИ, 1947, 3, с. 91.

³³ С.М. Соловьев, *op. cit.*, с. 670–673; ПЛ, с. 74. Szerzej o towarzyszach kozackich Jermaka zob. Я.Г. Солодкин, «Ермаково взятие» Сибири. Дискуссионные проблемы истории и истосниковедения. Монография, Нижневартоск 2015, с. 51–66.

³⁴ Выписка из Сольвычегодского синодика Стrogановых, w: АДПС, с. 175–176; И.В. Купцов, *op. cit.*, с. 17–20.

II. 3. Przywilej (tzw. *żałowанная грамота*) cara Iwana IV Groźnego o przyłączeniu nadkamskich włości Stroganowów do opriczniny w 1566 r.

Źródło: Грамота царя Ивана IV А.Ф. Строганову о принятии в опричнину его сольвычегодских владений с городами Кангором и Кергеданом, 16 VIII 1566, *Российский государственный архив древних актов*, ф. 1278: Строгановы, оп. 2, д. 3, л. 1–2, <http://rgada.info/kueh/index.php?T1=&Sk=3&page=53> (dostęp: 15.01.2023; domena publiczna).

z udziałem Kozaków nadwołżańskich przeciwko chanowi Kuczumowi i jego wasalom³⁵. Natomiast wspólny zarząd nad rodowymi włościami na krótko znalazł się w gestii ich żyjącego brata Siemiona i dwóch jego bratanków – Maksima Jakowlewicza i Nikity Grigorjewicza. Owa przysłowiowa zmiana pokoleń mocno odcisnęła się na dotychczasowym zarządzaniu rodowym majątkiem, gdyż każdy ze Stroganowów skupił uwagę na zagospodarowywaniu i obronie przynależnej sobie części ogromnego nadkamskiego latyfundium. Jak podaje rosyjski historyk Andriej Wwiedenski, jeszcze w tym samym roku, 6 grudnia, został sporządzony zapis pomiędzy Siemionem i Maksimem z jednej a Nikitą z drugiej strony o polubownym podziale majątku³⁶. Rzeczywisty podział ruchomości i nieruchomości zarówno w Permi Wielkiej, jak i w Soli Wyczegodzkiej pomiędzy wspomnianych Stroganowów nastąpił w 1579 r. Zgodnie z zawartym porozumieniem Nikicie przypadł Orzeł-Gródek, znajdujące się przy nim solne przedsiębiorstwo i przynależne do niego wsie, natomiast Siemionowi i Maksimowi przypadła w udziale sloboda czusowska, czyli Gródek Czusowski (zał. 1568 r.) także z pobliskim solnym przedsiębiorstwem i wsiami³⁷.

Podział majątku zbiegł się z rozpoczętą jeszcze przez Jakowa i Grigorija Stroganowów szeroko zakrojoną organizacją dużej wyprawy zbrojnej pod wodzą przywódcy Kozaków nadwołżańskich Jermaka Timofiejewicza przeciwko Kuczumowi i jego wasalom, stanowiącym nieustanne zagrożenie dla ich działalności w Permi Wielkiej. Celem planowanej ekspedycji, zgodnie z zapisami carskiej gramoty z 1574 r., miało być jedynie zabezpieczenie rozrastających się włości Stroganowów, co nie wykluczało prowadzenia ofensywy na ziemiach Chanatu Syberyjskiego. Jak się wkrótce miało okazać, owe działania podjęte przez solnych przedsiębiorców przedsięwzięte na terenach po obydwu stronach gór Ural na trwałe wpisały się w proces ekspansji syberyjskiej Państwa Moskiewskiego, której pierwszoplanowym bohaterem stał się właśnie ataman Jermak. W tym miejscu należy nadmienić, że kwestie związane z jego pojawieniem się nad Kamą, a następnie wyruszeniem za Ural dzieliły i aż do chwili obecnej dzielą historyków, zarówno w odniesieniu do tego, kto odegrał największą rolę w dziele początkowego opanowania Syberii – Stroganowowie, Kozacy czy też sam Jermak, jak i w odniesieniu do daty podjęcia

³⁵ В.И. Сергеев, *op. cit.*, s. 122.

³⁶ А.А. Введенский, *Торговый дом XVI–XVII веков*, Ленинград 1924, s. 95.

³⁷ ПЛ, с. 81–82, 88. Szerzej zob. *Экономические состояния Великопермских вотчин Стругановых на рубеже XVI и XVII в.в.*, w: АДПС, вып. IV: *Стругановы и Ермак*, Пермь 1892, отд. II: материалы, с. 74–88.

samej wyprawy syberyjskiej – 1579, 1581 lub 1582 r.³⁸ Analiza materiału źródłowego w postaci poszczególnych latopisów, informacji znajdujących się w *Latopisie permskim* zestawionym przez permskiego lekarza, pedagoga i krajoznawcę Wasilija Szyszonko jeszcze w XIX w.³⁹, połączona z ustaleniami historyków rosyjskich, pozwala spojrzeć na rozgrywające się wówczas wydarzenia w sposób nieco odmienny od ogólnie przyjętego dotychczas w historiografii⁴⁰.

Z chwilą śmierci Jakowa i Grigorija nastąpiły całkowicie nowe okoliczności, gdyż między spadkobiercami doszło do swoistego rozdźwięku co do prowadzenia walki z Chanatem Syberyjskim. Siemion i Maksim, których ziemie były bezpośrednio narażone na atak ze strony nieprzyjaciela, opowiadali się za kontynuowaniem przygotowań ekspedycji, natomiast Nikita gospodarujący nieco z dala od zagrożonych terenów nie uważał za słuszne brać udziału w walkach. Jak się wkrótce miało okazać, syn Grigorija niewiele miał do powiedzenia w tej kwestii, gdyż o wszystkim, co dotyczyło kwestii jego rodziny, decydował już sam car. Natomiast jak wskazuje rosyjski historyk Władimir Siergiejew, rozpoczęte przez jego ojca i stryja przygotowania do ekspedycji w stronę Uralu nabrały realnego tempa. Jesienią 1577 r. do Orzeł-Gródka z częścią swojej drużyny zbrojnej przybył wspomniany ataman Jermak, zwerbowany jeszcze wiosną tego roku nad Wołgą przez ludzi Jakowa i Grigorija Stroganowów⁴¹. Jednakże śmierć tych ostatnich sprawiła, że Kozacy powrócili nad Wołgę, aby pojawić się nad Kamą ponownie w roku następnym. Decyzja podjęta przez Jermaka była nad wyraz racjonalna, gdyż zmarli zapraszający go patroni, a ich potomkowie w pierwszej kolejności musieli porozumieć się w kwestiach spadkowych, by następnie myśleć o planowanej wyprawie zbrojnej. Podział majątku w żaden sposób nie przekreślał porozumienia zawartego z Jermakiem, albowiem już wiosną 1578 r. nad Wołgą,

³⁸ Szerzej zob.: Z. Łukawski, *Historia Syberii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 56–57; Я.Г. Солодкин, op. cit., s. 25–34.

³⁹ Wasilij Szyszonko w przywołanym dziele uwzględnił bardzo wiele unikatowych informacji ze źródeł pisanych, do których miał osobisty dostęp, a które niestety nie przetrwały do czasów współczesnych.

⁴⁰ Szerzej o problematyce znajdującej się w latopisach dotyczących opanowania Syberii zob.: С.В. Бахрушин, op. cit., s. 20–51; Я.Г. Солодкин, *Сибирское летописание XVII – первой половины XVIII вв.: спорные и малоизученные вопросы*, Нижневартонск 2018.

⁴¹ Nie jest wykluczone, że Jermak zanim rozpoczął rozbójniczy kozacki żywot nad Wołgą, nie mieszkał we włościach Stroganowów, gdzie pracował jako najemnik na statkach, którymi spławiali swoje towary rzekami Kamą i Wołgą. Fakt ten można tłumaczyć dużą łatwością, z jaką Stroganowowie zdołali przekonać liczną drużynę kozacką do przybycia do swych włości i wzięcia udziału w wyprawie przeciwko Kuczumowi, zob. *Есиповская летопись по Бузуновскому списку* (dalej: ЕЛБС), w: СЛ, s. 306.

zdaniem W. Siergiejewa powołującego się na *Latopis syberyjski krótki kungurski*, zebrała się drużyna kozacka mająca liczyć 1000 ludzi gotowych wyruszyć do włości Stroganowów⁴². Niestety informacji tej próżno szukać w źródle przytaczanym przez tego historyka. Wiadomo natomiast z innych źródeł, że w tym roku Jermak z nieznaną do końca liczbą Kozaków poszedł „w górę rzeki Wołgi i Kamy, na lekkich łodziach do Stroganowa, rezydującego w Orzeł-Gródku nad rzeką Kamą”⁴³, gdzie doszło do spotkania z rezydującym tam Nikitą Stroganowem, być może i z jego krewniakami – Siemionem i Maksimem. Przybycie zbrojnego oddziału kozackiego wpisywało się w zamierzenia Stroganowów: „Nikita i Maksym, którzy widząc taką liczną kompanię, uradowali się, że ich dawny zamiar – dotyczący zniszczenia Carstwa Syberyjskiego – oczekiwana jedynie w nadziejach pomoc teraz nadeszła we właściwym czasie”⁴⁴. Stroganowowie przedstawili Jermakowi swój plan ekspedycji zakładający bezpośrednie uderzenie na siedzibę Kuczuma, zapewniając o słabym stanie technicznym jej umocnień i siedzącym tam słabym garnizonie⁴⁵. Warto zauważyć, że Stroganowowie pozwolili Jermakowi werбовать ludzi mieszkających w swoich włościach (nawet tylu, ilu uznał za konieczne)⁴⁶, a później (w 1581 r.) oddali do jego dyspozycji 300 swoich ludzi⁴⁷. Zatem, jak zauważył Siergiej Bachruszyn, wyprawa Jermaka na Syberię była zamierzona i przygotowana przez Stroganowów nie tylko w celu zabezpieczenia swoich ziem, ale także w oczekiwaniu na zyskanie kolejnych osobistych korzyści terytorialnych i materialnych⁴⁸.

Jermak po naradzie z towarzyszami zgodził się wyruszyć na nieznane sobie szlaki, stawiając jednak warunek, że w przypadku powodzenia misji wszyscy z nim przybyli będą mogli uzyskać carskie przebaczenie za „przestępcze czyny popełnione przez nich nad Wołgą i Morzem Kaspijskim [--] a tym samym zasłużyć sobie wieczną chwałą od całego rosyjskiego ludu”⁴⁹. Rzeczywiście na Jermaku i Kozakach dońskich i jaickich, którymi dowodził, ciążył carski wyrok śmierci za napad, jakiej się dopuścili w 1577 r. na przybyłe do Państwa Moskiewskiego

⁴² В.И. Cepreeв, op. cit., c. 122. Nie potwierdza jednak tego źródło, do którego odwołuje się historyk.

⁴³ ПЛ, c. 74.

⁴⁴ Ibidem, c. 77.

⁴⁵ Ibidem, c. 77–78.

⁴⁶ СЛСС, c. 11; ЕЛБС, c. 297; *Есиповская летопись по Головинскому списку* (dalej: ЕЛГС), w: СЛ, c. 308.

⁴⁷ СЛСС, c. 10.

⁴⁸ С.В. Бахрушин, op. cit., c. 102.

⁴⁹ ПЛ, c. 78.

Il. 4. Drewniany pałac Stroganowów w Soli Wyczegodzkiej w XVII–XVIII w., rys. Iwan Czeski, 1842 (*Деревянные хоромы Строгановых XVII–XVIII вв. в Сольвычегодске*, гравюра И.В. Ческого, 1842)

Źródło: Н.Г. Устрялов, *Именитые люди Строгановы*, Санкт-Петербург 1842. Materiał w posiadaniu autora artykułu.

poselstwo perskie⁵⁰. Czyn ten podlegał tylko jednej karze – zgodnie z gramotą carską rozeslaną na południu kraju 1 października 1578 r. wszystkich złapanych rozbójników należało „torturować, tracić i wieszać”⁵¹. Dlatego Jermak i Kozacy

⁵⁰ W źródle w odniesieniu do poselstwa perskiego użyto terminu „posłowie kazyłbaszcy”. W tym konkretnym przypadku trudno stwierdzić, czy chodziło o Kazyłbaszów – przedstawicieli narodów tureckich znajdujących się wówczas pod panowaniem Persji. Za panowania dynastii Safawidów (1501–1736) terminem tym określano także wszystkich poddanych szacha perskiego bez względu na narodowość. Natomiast w Rzeczypospolitej przełomu XVI i XVII w. tereny zamieszkiwane przez narody określane mianem Kazyłbasz traktowano jako jedną z „innych dalszych Ord”, mając oczywiście wiedzę, gdzie się znajduje i komu podlega, zob. *Elijas Pilgrimovijus. Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą 1600–1601 m.*, parengė J. Kiaupienė. Vilnius 2002, p. 53. Według jednego z latopisów owo poselstwo miało przybyć z Bucharą, zob. *Ремезовская летопись по Мировичеву списку* (dalej: РЛМС), w: СЛ, c. 317.

⁵¹ РЛМС, c. 313. Jeszcze w 1577 r. nad Kamę przybył stolnik Iwan Mansurow, któremu car polecił znaleźć i ukarać kozackich „buntowników”, czyli dopuszczających się rozbojów Kozaków Jermaka, zob. Г.Ф. Миллер, *op. cit.*, c. 212.

po naradzie odbytej jeszcze 29 sierpnia 1578 r., wiedząc, jaka czeka ich kara, postanowili ruszyć na ziemie Stroganowów w nadziei, że znajdą tam azyl, a swoistym wybawieniem dla nich okaże się udana realizacja planowanej wyprawy syberyjskiej. Inaczej rzecz ujmując, pokładali nadzieje we wstawiennictwie Stroganowów u władz państwowych w kwestii darowania im zasądzonej kary. Wkrótce, 26 września tego roku, wyposażeni w żywność przez Maksima Stroganowa, minęli Czusowski Gródek i ruszyli w górę rzeki Sylwy, kierując się w stronę rzeki Kungur. Wyprawa nie osiągnęła jednak swojego zakładanego celu, czyli dotarcia do siedziby Kuczuma⁵². Zupełnie niezorientowany w kwestiach poruszania się krętymi syberyjskimi rzekami i ich przewłokami, Jermak przezimował w dogodnym miejscu, po czym powrócił do dóbr Stroganowów. Jak przekazuje źródło, najprawdopodobniej wydzielony oddział w liczbie 300 ludzi wyprawił się przeciwko Wogułom, także najeżdżającym stroganowskie ziemie, których pobił i zdobył wiele łupów⁵³.

Zarówno wyprawa syberyjska z 1578 r., jak i kolejna przedsięwzięta przez Jermaka jesienią 1579 r. nad rzekę Tagił⁵⁴ nie przyniosły wcześniej zakładanych rezultatów. Natomiast kwestie związane z wydarzeniami rozgrywającymi się w 1579 r., a w zasadzie z całą początkową fazą udziału Jermaka i Kozaków w syberyjskiej epopei⁵⁵, w bardzo interesujący sposób zostały ujęte w trzech różnych redakcjach *Latopisu stroganowskiego*. To właśnie w tymże roku, a konkretnie 6 kwietnia, Siemion, Maksim i Nikita Stroganowowie mieli dowiedzieć się o „waleczności Kozaków nadwożańskich i atamana Jermaka i jego towarzyszy, jak nad Wołgą napadają na Nogajów i kupców islamskich, grabią ich i rozbijają”⁵⁶. Będąc pod wrażeniem tych informacji, posłali po nich, aby przybyli na ich ziemie i podjęli się ochrony czusowskich ostrogów. Efektem zaproszenia było pojawienie się nad Kamą atamana Jermaka na czele 540 ludzi. Samo przybycie nad Czusową,

⁵² Г.Ф. Миллер, op. cit., c. 215–216; A.A. Azatjan, M.I. Bielów, N.A. Gwozdiecki, L.G. Kamanin, E.M. Murzajew, R.L. Jugaj, op. cit., s. 320.

⁵³ Р/МС, c. 313. Jak zauważył W. Siergiejew, trasa syberyjskiej wyprawy Jermaka z 1578 r. przebiegała zgodnie z marszrutą wytyczoną w gramocie wystawionej przez cara jeszcze z 6 VIII 1572 r., zob. В.И. Сергеев, op. cit., c. 123. Historyk nadmienił również, że jej początek przypadł na 6 VIII 1578 r.

⁵⁴ В.И. Сергеев, op. cit., c. 124–126.

⁵⁵ Terminu „epopeja” w odniesieniu do rosyjskiego podboju Syberii przypadającego w XVI w. użył rosyjski historyk Władysław Nazarov, zob. В.Д. Назаров, *Зауральская эпопея XVI века*, ВИ, 1969, 12, c. 103–116.

⁵⁶ СЛСС, c. 8. Por. *Строгановская летопись по Толстовскому списку* (dalej: СЛТС), w: СЛ, c. 55; *Строгановская летопись в сокращении по Афанасиевскому списку* (dalej: СЛАС), w: ibidem, c. 98.

do włóści Siemiona i Maksima, nastąpiło 28 lipca. Kozacy zostali przyjęci tam z „wielkim szacunkiem” przez wszystkich trzech krewniaków i po zaopatrzeniu w żywność i inne niezbędne rzeczy rozpoczęli służbę polegającą na ochronie czusowskich ostrogów przed atakami miejscowych ludów podległych Chanatowi Syberyjskiemu⁵⁷. Jeszcze w lipcu tego roku otrzymawszy pokaźny zapas żywności, szacowany w zapisach jednego z latopisów na 5000 ludzi, oraz broń od Maksima Stroganowa ruszyli w górę rzeki Czusowej, aby następnie skorzystać z przewłoki i dostać się na wody Tagiłu, nad którym postanowili przezimować. Pobyt tam połączony był z niszczeniem ulusów zamieszkałych przez Wogulów⁵⁸. Wieści o tej zbrojnej służbie kozackiej u Stroganowów dotarły Moskwy i wywołały słuszny niepokój na carskim dworze. Potwierdzeniem tego jest treść gramoty Iwana IV Groźnego, wyraźnie obawiającego się otwartej wojny na wschodnich rubieżach państwa, skierowana do Maksima:

Chłopie, zrozum, że jak ty z tak wielkim i silnym sąsiadem toczysz spory, i z tego jaka bepodstawna bieda zajdzie między nami, to nie zdajesz sobie sprawy, że ty za to odpowiesz, ale jeśli to przyniesie jakieś korzyści, nie masz pojęcia, iż ze swoimi [tj. Kozakami – P.K.] zostaniesz wybawiony z tego [groźącego ci – P.K.] niebezpieczeństwa [tj. kary – P.K.]⁵⁹.

Nie ulega wątpliwości, że car obawiał się sprowokowania otwartej wojny z Kuczumem i podległymi mu ordami tatarskimi oraz ludami syberyjskimi, czego oczywiście nie chciał. Nie ulega także wątpliwości, że Stroganowowie, organizując w zasadzie samowolną ekspedycję, balansowali na granicy przysługujących im kompetencji – czym innym były wyprawy odwetowe na ziemie wroga, a czym innym organizacja wielkiej wyprawy zbrojnej, tym bardziej z udziałem oddziału rozbójników ściganych przez prawo. Co więcej, nie powiadomili go o tym fakcie i nie uzyskali jego zezwolenia, co było złamaniem warunków, na jakich otrzymali te ziemie we władanie. Jak informuje latopis, Maksim przyjął carskie słowo z „radością i żalem” jednocześnie, ale do bijącego się z wrogiem Jermaka pisać o carskim gniewie się nie odważył. Zapewnił natomiast atamana,

⁵⁷ СЛСС, с. 8–9. Пор. СЛТС, с. 55; СЛАС, с. 98.

⁵⁸ РЛМС, с. 314; Г.Ф. Миллер, *op. cit.*, с. 216.

⁵⁹ РЛМС, с. 314. О ówczesnych relacjach politycznych między Państwem Moskiewskim a Chanatem Syberyjskim zob. Д.Н. Масложенко, Е.А. Рябинина, *Москва и Искер в 1569–1592 гг., в контексте международной политики. Средневековые тюрко-татарские государства. Сборник статей*, ред. И.К. Загудуллин, вып. 4, Казань 2014, с. 213–222.

że wie o jego sukcesach i będzie nadal wspierał kozackie oddziały, przekazując im broń palną oraz działa⁶⁰.

Zdaniem S. Bachruszyna zasadniczy etap rozpoczęcia podboju Syberii z udziałem atamana Jermaka przypada na rok 1580 – wtedy Stroganowowie już w sposób skuteczny zdołali wyprowadzić Jermaka wprost przeciwko Kuczumowi. Od tego bowiem czasu w źródłach dotyczących procesu podboju Syberii znajduje się dużo dokładniejsza chronologia rozgrywających się tam wydarzeń⁶¹. 1 maja 1580 r., kiedy tylko puścił lód na rzekach, ataman na czele 1363 ludzi ruszył w kierunku rzeki Tagił. Wyprawa przebiegała bez większych przeszkód, Kozacy spokojnie wpłynęli na wody Tury, ruszając w kierunku jej dolnego biegu. Tam dalszą drogę przeciął im tatarski książę Epancza. Jak się szybko okazało, przewaga liczebna Tatarów okazała się krucha w starciu z Kozakami wyposażonymi w broń palną. 1 sierpnia Jermak zajął Tiumeń, gdzie łupem kozackich konkwestatorów padły wielkie zapasy żywności w postaci zboża i bydła. Tam też Jermak i jego drużyna stanęła na leża zimowe, podczas których podjęto próby zjednania sobie części poddanych Kuczuma. W tym miejscu warto zauważyć, iż Jermak pozostający na służbie Stroganowów w odniesieniu do mieszkańców Syberii *de facto* wstępował i działał w imieniu władz Państwa Moskiewskiego, gdyż przyjmując od nich przysięgę na wierność carowi, zrównywał ich w powinnościach obowiązujących tzw. *służących ludzi*, czyli ludzi zobowiązanych do niesienia służby wojskowej lub administracyjnej. Tym sposobem syberyjscy autochtoni stawali się *de iure* pełnoprawnymi poddanymi moskiewskich władców⁶².

Kiedy Jermak przekonał się, że nie jest w stanie przeciągnąć na swoją stronę większości poddanych chana tatarskiego, podjął bardziej zdecydowane działania wojenne. 9 maja 1580 r. opuścił Tiumeń i ruszył w dół Tury, gdzie już oczekiwały go wojska tatarskich wodzów. Trwające kilka dni walki zakończyły się ostatecznym zwycięstwem Kozaków, którzy zdobyli pokaźne łupy i przy stratach własnych (przy życiu pozostało 1060 ludzi), podczas kolejnych ataków nieprzyjacielskich, kontynuowali spław Tobołem. W kolejnych miesiącach Tatarzy nie składali broni i wielokrotnie atakowali łodzie kozackie, próbując powstrzymać ich dalszy marsz. Jer-

⁶⁰ РЛМС, с. 315.

⁶¹ С.В. Бахрушин, *op. cit.*, с. 20–51. Niektóre z latopisów wskazują, że przybycie Jermaka do Stroganowów i podjęcie zasadniczej wyprawy na Syberię miało miejsce w latach 1580–1581, zob. ЕЛБС, с. 296–300; ЕЛГС, с. 307–311.

⁶² Шертная грамота Татар, Остяков и Вогуличей Сибирских, о вечном подданстве пач России, приведенныя к присяге Ермаком с товарищами, 1580 г. [b.d. dziennej i miesięcznej], РГАДА, ф. 197: Малиновский Алексей Федорович, оп. 1, портфель 3, д. 95, л. 1.

mak, klucząc rzecznymi traktami, 4 października zdecydował się na powrót na szlak wiodący do rzeki Toboł, aby ostatecznie udać się na zimowanie do osady Karaczin, w której już uprzednio przebywał⁶³. Nie jest wykluczone, że wraz ze swymi ludźmi, bądź ich częścią, jeszcze tego samego, a bardziej prawdopodobnie już w następnym roku pojawił się u Stroganowów. Przemawiają za tym latopisy mówiące, że 1 września 1581 r. „posłali z siedzib swoich Siemion i Maksim i Nikita Stroganowowie na Syberię i na sultana [tj. chana – P.K.] syberyjskiego atamanów i kozaków wołzańskich Jermaka Timofiejewa z towarzyszami i z nimi zebrali z ostrogów swoich zbrojnych ludzi – Litwę i Niemców, i Tatarów, i ruskich ludzi walecznych i odważnych”⁶⁴.

Działania podejmowane przez Jermaka, aby ostatecznie dotrzeć i zdobyć chańską stolicę, w żaden sposób nie dawały gwarancji bezpieczeństwa zarówno wschodnim ziemiom pozostającym pod administracją państwa, jak i dobrom samych Stroganowów, wśród których pojawił się wyraźny rozdźwięk co do współdziałania w razie najazdów. Kwestia musiała być bardzo poważna, gdyż w sprawę wmieszał się sam car. 6 listopada 1581 r. skierował jednocześnie do Nikity Stroganowa i namiestnika permskiego księcia Iwana Jeleckiego gramotę, w której polecał obydwu wesprzeć militarnie Siemiona i Maksima Stroganowów, których ziemie spustoszył książę pelymski na czele Wogułów⁶⁵. Znamienny jest fakt, że władca postanowił interweniować, wydawałoby się tylko w wewnętrznej sprawie rodu, która w zasadzie okazywała się kwestią wagi państwowej. Tak zdecydowana reakcja Iwana IV Groźnego powodowana była koniecznością organizacji obrony państwa, albowiem wcześniej to Siemion i Maksim jego właśnie prosili o pomoc wojskową, a nie swojego krewniaka, na którego prawdopodobnie nie mogli liczyć⁶⁶. Podobnie Iwan IV Groźny postąpił w roku następnym, kiedy w gramocie z 16 listopada polecił Maksimowi i Nikicie wysłać wsparcie wojskowe w postaci

⁶³ РЛМС, с. 317; Г.Ф. Миллер, *op. cit.*, с. 221–227.

⁶⁴ СЛС, с. 10.

⁶⁵ 1581 г. ноября 6. – Грамота царя Ивана Васильевича Никите Строганову о посылке им против пельмского князя и вогулов своих людей, в помощь Семену и Максиму Строгановым, в: Г.Ф. Миллер, *op. cit.*, приложения, № 6, с. 341–342; ПЛ, с. 95–96. W dokumencie nie wskazano imienia owego pelymskiego księcia, choć na podstawie dokumentów pochodzących z końca XVI w. (zob. 1592 декабря... – Наказ князю Петру Горчакову, посланному в Сибирь для устроения тамошних дел и для строения города Пельма, в: Г.Ф. Миллер, *op. cit.*, приложения, № 11, с. 346–354) wiadomo, że był nim książę Ablegirim, wbrew przyjętym w rosyjskiej historiografii ustaleniom przypisującym ten najazd księciu o imieniu Kichiek (Kikiek), zob. А.Т. Пашков, *Сибирский поход Ермака: хронология событий 1581–1581 гг.*, „Известия Уральского государственного университета”, 1997, 7, с. 41–42.

⁶⁶ Г.Ф. Миллер, *op. cit.*, приложения, № 6, с. 341.

oddziału dowodzonego przez Jermaka do Czerdynu (Permii), wymawiając Stroganowom jednocześnie, iż Kozaków wysłali na Syberię, a nie w celu zabezpieczenia ośrodka stanowiącego siedzibę władz wojewodzińskich przed najazdem ze strony ludów syberyjskich⁶⁷.

Działania podejmowane przez Jermaka na przełomie 1581 i 1582 r. nie przyniosły spodziewanych rezultatów – do Kaszłyku nadal nie udało się dotrzeć. W tym kontekście powraca kwestia zimowania kozackiej ekspedycji. Najprawdopodobniej Jermak ponownie nie zdecydował się na pozostanie na „obcym” terytorium i powrócił do siedzib Stroganowów, aby odnowić zapasy żywności i potrzebnego sprzętu, m.in. broni palnej i armat. Potwierdzają to również ustalenia rosyjskiego historyka Rusłana Skrynnikowa, który wprost pisze, że latem 1582 r. Kozacy z Jermakiem przebywali zarówno u Maksima w Czusowskim Górdku (przed 12 lub 13 czerwca), jak i u Nikity w Orzeł-Gródku, gdzie dokonywali stosownej aprowizacji w żywność i uzupełniali stan posiadanej broni palnej. Świadectwem ma być zrobiony w XIX w. odpis inskrypcji znajdującej się na lufie zaginionej następnie broni palnej, jasno wskazującej, iż jest podarunkiem od Maksima Stroganowa dla Jermaka w roku 1582: „W twierdzy Kergedan nad rzeką Kamą daruję ja, Maksim Jakowlew syn Stroganowa, atamanowi Jermakowi w roku 7090”⁶⁸. Skrynnikow odnotował, że bronią tą był tzw. piszczał zatynny (ros. *затинная пушаль*), czyli broń palna przeznaczona do umieszczania jej na wałach lub murach obronnych twierdz – w tym wypadku ostrogów⁶⁹. Najprawdopodobniej chodziło o hakownicę, choć nie jest wykluczone, iż był to jednak piszczał odpowiadający swoim rozmiarom armatom⁷⁰. To, że nie można także wykluczyć podarowania Jermakowi armaty, świadczą zapisy źródłowe, iż taki rodzaj broni także był przekazywany przez Stroganowów oddziałom kozackim wyruszającym na Syberię⁷¹.

Latem 1582 r. Jermak wznowił swoje działania i pomimo silnego oporu ze strony wojsk tatarskich, m.in. podczas starć z synem Kuczuma carewiczem Mahmetkulem, zdołał opanować Kaszłyk, opuszczony uprzednio przez chana Kuczu-

⁶⁷ 1582 г. ноября 16. – Грамота царя Ивана Васильевича на Чусовую Максиму и Никите Строгановым о посылке в Чердыгнь волжских казаков Ермака Тимофеева с товарищами, w: *ibidem*, № 7, s. 342–343; ПЛ, s. 96.

⁶⁸ Р.Г. Скрынников, *Сибирская экспедиция Ермака*, Новосибирск 1986, s. 162–163.

⁶⁹ *Военная энциклопедия* (dalej: ВЭ), ред. К.И. Величко, В.Ф. Новицкий, А.В. фон Шварц, В.А. Апушкин, Г.К. фон Шульц, т. 10, СПб.-Москва 1912, s. 491.

⁷⁰ ВЭ, т. 18, Петроград-Москва 1915, s. 444; *Историческое описание одежды и вооружения Российских войск, с рисунками*, ред. А.В. Висковатов, СПб. 1841, s. 139–155.

⁷¹ СЛСС, с. 11; РЛМС, с. 315.

II. 5. Podbój Syberii przez Jermaka Timofiejewicza, mal. Wasilij Surikow, 1895 (Państwowe Muzeum Rosyjskie w Sankt Petersburgu, Rosja)

Źródło: https://ru.wikipedia.org/wiki/Покорение_Сибири_Ермаком_Тимофеевичем (dostęp: 15.01.2023; domena publiczna).

ma z 25 na 26 października⁷². Stolica Chanatu Syberyjskiego została zdobyta, ale walka Kozaków z jego nieustępliwym władcą, przeciwko któremu jednocześnie wystąpił książę tatarski Sejdiak, przeciągnęła się na kolejne lata⁷³. Zagrożenie tatarskie rozumiał również Iwan IV Groźny. Niemniej jednak skierowana przez niego do Maksima i Nikity Stroganowów gramota datowana na 16 listopada 1582 r., w której wyrażał niezadowolenie związane z obroną granic i polecał im równocześnie skierowanie do Czerdynu pozostających pod ich rozkazami Kozaków nadwołżańskich w celu obrony Permi Wielkiej przed atakami plemion syberyjskich, w odniesieniu do rzeczywistych wydarzeń okazywała się chybioną⁷⁴. Dość szybko na dwór carski trafiły cenne futra sobole przywiezione przez Kozaków biorących udział w wyprawie Stroganowów, co zadowoliło Iwana IV Groźnego. Winy Kozaków poszły w niepamięć. Jednakże daleko za Uralem walki oddziałów

⁷² РЛМС, с. 322–323, 328–332; Г.Ф. Миллер, *op. cit.*, с. 231–232.

⁷³ Г.Ф. Миллер, *op. cit.*, с. 274–276. Szerzej o wewnętrznej walce o tron w Chanacie Syberyjskim w początkowym okresie podboju Syberii przez Państwo Moskiewskie zob. В.В. Трепалов, *Сибирский юрт после Ермака. Кучум и Кучумовичи в борьбе за реванш*, Москва 2012.

⁷⁴ 1582 ноября 16. Грамота Максиму и Никите Строгановым, о посылке в Чердынь Волжских казаков, для защищения Перми от набегов Сибирских инородцев и проч., ДАИ, т. I, № 128, с. 184–185.

kozackich, ludzi Stroganowów i żołnierzy carskich z wojskami tatarskimi trwały nadal. W ich trakcie w 1585 r. śmierć poniósł sam Jermak⁷⁵.

Należy podkreślić, że zorganizowana przez Stroganowów syberyjska wyprawa Jermaka nie była osobnym epizodem, lecz jednym z ogniw w ich wieloletniej gospodarczo-handlowej polityce dotyczącej zagospodarowania powierzonych sobie ziem na rubieżach państwa⁷⁶. Poszczególnymi elementami w tych działaniach były m.in. uzyskiwane w kolejnych latach od władców pozwolenia na kolonizację ogromnych terytoriów ziemskich (do nich oczywiste pretensje rościł sobie także Chanat Syberyjski), zwiększanie liczby posiadanych przez siebie zakładów produkcyjnych (warzelnie soli, kuźnie, stocznie rzeczne) i magazynów (głównie solnych i futrzarskich), rozszerzanie asortymentu sprzedawanych przez siebie produktów żywnościowych (sól, ryby, zboże) i rzeczy materialnych (w tym także bardzo cennych ikon⁷⁷) czy wreszcie organizowanie oddziałów zbrojnych strzegących osad i biorących udział w odwetowych lub zaplanowanych wyprawach wojennych przeciwko Tatarom syberyjskim. Jednym z tych elementów okazała się również bardzo istotna działalność eksploracyjna holenderskiego kupca w służbie Stroganowów Oliviera Brunela, rzeczywistego inicjatora zaprowadzenia holenderskiej działalności handlowej w Państwie Moskiewskim. Cudzoziemiec, równolegle z trwającą ekspedycją Jermaka, dwukrotnie (1577 i 1584) wyruszył w stronę ujścia rzeki Ob, by następnie dokonać penetracji wybrzeży Oceanu Lodowatego⁷⁸. Bachruszyn uważał, iż zasadniczym celem polarnej wyprawy Holendra było znalezienie północnej drogi do Chin, co zresztą było zgodne z prawdą⁷⁹.

Osoba i działalność Oliviera Brunela, który w celu podjęcia działalności handlowej przybył do Państwa Moskiewskiego około 1570 r., zasługują na niewielką uwagę. Wskutek donosu kupców angielskich, obawiających się osłabienia swojej pozycji handlowej w państwie carów, Holender został aresztowany pod zarzutem szpiegostwa i osadzony w więzieniu w Chołmogorach. O zdarzeniu dowiedzieli

⁷⁵ ЕСБС, с. 302; *Есиповская летопись по Погодинскому списку*, w: СЛ, с. 285–291.

⁷⁶ М.Л. Гаврилин, *Из истории российского предпринимательства: династия Строгановых*, Москва 2002, с. 14–20.

⁷⁷ Szerzej o tzw. stroganowskiej szkole ikonopisania zob. *Иконы строгановских вотчин XVI–XVII веков. По материалам реставрационных работ ВХНРЦ имени академика И.Э. Грабаря*, сост. М.С. Трубочева, Москва 2003.

⁷⁸ Г. Красинский, *О «путешествиях» Оливера Брюнеля на реку Об*, ВИ, 1950, 2, с. 93–98. Niektórzy historycy wskazują, że pierwsza syberyjska wyprawa O. Brunela miała miejsce w 1576 r.

⁷⁹ С.В. Бахрушин, *Очерки по колонизации Сибири в XVI и XVII вв.*, Москва 1828, с. 148.

się Jakow i Grigorij Stroganowowie, którzy dzięki osobistej interwencji u samego cara zdołali oswobodzić więźnia, przyjmując go jednocześnie na służbę w roli swojego wysłannika handlowego. Wkrótce (wszystko wskazuje, że jeszcze w 1570 r.) Holender, razem z innymi rodakami przebywającymi w Państwie Moskiewskim, udał się do ojczyzny, wioząc tam towary Stroganowów, przede wszystkim futra. Wyjazd odbył się za całkowitą wiedzą i aprobatą cara, który polecił wydać Brunelowi specjalne dokumenty podróźne. Przekazane sobie towary sprzedał zyskownie w Dordrechcie, Antwerpii i Paryżu. Takich podróży handlowych do krajów Europy Zachodniej do roku 1577 Brunel odbył jeszcze kilka. Tuż po przyjeździe stanął na czele wspomnianych wypraw polarnych zorganizowanych staraniem Stroganowów w latach 1577 i 1584. Wtedy też do penetracji północnych morskich szlaków mających prowadzić do Chin włączyli się kupcy angielscy. Fakt ten zaniepokoił zarówno cara, jak i Stroganowów, którzy pod koniec 1580 r. wysłali Holendra do ojczyzny (do Antwerpii), aby tam poczynił przygotowania do wyprawy (przede wszystkim by nająć wytrawnych marynarzy), mającej ubiec Anglików⁸⁰. W trakcie podróży Brunel zatrzymał się na Ozylii, gdzie spotkał się z kupcem holenderskim Johannem Balakiem, któremu dokładnie zrelacjonował swój pobyt w Rosji i przekazał informacje o działalności Stroganowów. Balak postanowił zainteresować śmiałymi planami Brunela swojego „dobrego przyjaciela”, samego Gerharda Kremiera, czyli wybitnego matematyka, geografę i kartografa, znanego bardziej jako Gerard Merkator. Rezydujący na Ozylii Holender wszystko, co usłyszał o Stroganowach od Brunela, zawarł w liście do Merkatora. Dość szybko, bo już w 1589 r., ukazał się on drukiem w pierwszym numerze „Principal Navigations” – w periodycznej publikacji opisującej podejmowane wówczas wyprawy i odkrycia geograficzne⁸¹. W korespondencji Balaka do Merkatora znalazła się niezwykle ciekawa charakterystyka rodaka i jego moskiewskich patronów, przy czym w odniesieniu do ostatnich wkraśli się drobne błędy:

⁸⁰ Nie była to pierwsza podróż O. Brunela, gdyż Stroganowowie wysyłali go w swoich interesach do Holandii jeszcze przed 1576 r. Rosyjski literaturoznawca Michaił Aleksiejew odnotował, że O. Brunel w 1583 r. przeszedł na służbę duńską i osiadł w Bergen, co w pewien sposób kłóci się z informacją, że rok później przy pomocy Stroganowów dotarł do Nowej Ziemi, zob. *Иоганн Балак* (dalej: ИБ), w: *Сибирь в известиях западно-европейских путешественников и писателей XIII–XVII в.в.*, введение, тексты и комментарий М.П. Алексеев, Иркутск 1941, с. 181.

⁸¹ В.А. Кордт, *Очерк сношений Московского Государства с Республикою Соединенных Нидерландов по 1631 год*, w: *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, т. 116, СПб. 1902, с. XXX–XLII; ИБ, с. 180–181.

A black and white line drawing of a religious procession. In the foreground, a group of men in robes carry a large, ornate reliquary containing a seated figure, likely a saint. They are walking on a path that leads down to a body of water. Several boats are docked along the shore. In the background, a large crowd of people follows, carrying a long banner or flag. The scene is set against a backdrop of a town with several buildings on a hill.

Źródło: *Краткая Сибирская летопись (кунгурская) со 154 рисунками*, ред. А. Зост, Санкт-Петербург 1880, л. 20б.
Materiał w posiadaniu autora artykułu.

Człowiek ten nazywa się Alferiusz (lub Olivier), z pochodzenia jest Holendrem i przebywał kilka lat w niewoli w Rosji na służbie u dwóch znanych tam powszechnie ludzi Jakowa (Jacovius) i Anikija (Unekius) [sic! – P.K.]; został on wysłany przez nich do Antwerpii, aby znaleźć tam zdolnych nawigatorów i marynarzy, którzy za szczodre wynagrodzenie pojechaliby do wyżej wspomnianych dwóch powszechnie znanych ludzi, jacy polecili szwedzkiemu szkutnikowi przygotować nad rzeką Dwiną dwa okręty na potrzeby takiej ekspedycji. Północno-wschodnie przejście do Chin (jak on, choć niezbyt umiejętnie, ale całkiem rzeczowo referuje sprawę, o czym sam pan może przekonać się bez problemu i nad czym, o co pana proszę, pomyśleć) bez wątpliwości bardziej krótsze i lżejsze⁸².

Balak cenił Brunela za jego działania i spostrzeżenia, jednak w swoim liście do Merkatora określił go mianem jedynie praktyka, a nie uczonego, któremu przyszło zgłębiać wiedzę z opracowań naukowych⁸³. Niemniej jednak dokonania Brunela na polu odkrywczym podczas okresu jego służby u Stroganowów zyskały uznanie wśród współczesnych. Przykładem tego jest choćby informacja przypisująca mu odkrycie rzeki Peczory, zamieszczona w siedemnastowiecznej *Historii Holandii* autorstwa holenderskiego historyka i konsula w Londynie Emanuela van Meterena⁸⁴.

Pomimo że główne drogi wodne wiodące na Syberię przechodziły przez włości Stroganowów⁸⁵, a ich osobiste oddziały wojskowe i najmowani nad Wołgą Kozaacy stanowili pokaźną siłę bojową, to ziemie Chanatu Syberyjskiego opanowane przez Jermaka nie stanowiły żadnej trwałej zdobyczy. W związku z powyższym

⁸² Джон Балак Герарду Меркатору, Аренсбург, 11/20 II 1581 [Путешествие в Сибирь и на реку Обь, изложенное в письме к Герарду Меркатору], w: ИБ, с. 183; J. Balak to G. Merkator, Ossella, 11/20 II 1581, w: R. Hakluyt, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques, and Discoveries of English Nation*, v. I, London 1809, p. 575. W liście błędnie wyróżniono osobno imię nieżyjącego już Aniki Stroganowa, gdyż w rzeczywistości chodziło o samego Jakowa i przynależny mu patronimik Anikowicz. Ponadto J. Balak niezbyt fortunnie opisał kwestię przebywania w Państwie Moskiewskim swego rodaka, sugerując, iż był więziony przez Stroganowów.

⁸³ Джон Балак Герарду Меркатору, Аренсбург, 11/20 II 1581 [Путешествие в Сибирь и на реку Обь, изложенное в письме к Герарду Меркатору], w: ИБ, с. 185; J. Balak to G. Merkator, Ossella, 11/20 II 1581, w: R. Hakluyt, op. cit., p. 576.

⁸⁴ E. van Meteren, *L'Histoire des Pays-Bas D'Emanuel van Meteren Ou Recueil des guerres, et choses memorables advenues tant és dits Pays, qu'es Pays voysins, depuis l'an 1315 iusques à l'an 1612*, La Haye 1618, p. 376b.

⁸⁵ А.А. Титов, *Сибирь в XVII веке. Сборник старинных русских статей о Сибири и прилежащих к ней землях*, Москва 1890, с. 11–12; С.В. Бахрушин, *Научные труды...*, с. 103.

przedstawiciele rodu, niemogący utrzymać całości obciążeń związanych z kolejnymi nabytkami terytorialnymi, zwrócili się do władz państwowych o stosowne wsparcie militarne⁸⁶. Dotychczasowy stan panujący na wschodnich rubieżach Państwa Moskiewskiego, który śmiało można scharakteryzować słowami, iż tam gdzie sięga władza Stroganowów, tam jest państwo, w nowych okolicznościach całkowicie tracił rację bytu. Niemniej jednak Iwan IV Groźny i jego następcy zmuszeni byli nadal korzystać z ich wsparcia. Tym sposobem na przełomie XVI i XVII w. wytworzył się tam mieszany system kontroli nad ziemiami odbieranymi Chanatowi Syberyjskiemu. Stroganowowie, którzy dość szybko stracili prawa do władzy nad Tobołem, nadal odgrywali istotną rolę w dalszym podboju i zagospodarowywaniu nowych ziem na Syberii i dalszej ekspansji na Wschód. Otrzymali oni także zezwolenie zbierania jasku od miejscowej ludności i dostarczanie go do Moskwy i prikazu Nowogrodzkiego⁸⁷. W 1584 r. mieli przygotować statki dla drużyny księcia Siemiona Bołchowskiego, udającej się na Syberię⁸⁸. Rosyjska penetracja ziem syberyjskich, na które przybyli Kozacy nadwołżańscy, nabierała tempa. Trafiało tam coraz więcej oddziałów kierowanych przez władze państwowe. Tym sposobem główny szlak komunikacyjny za Ural wiódł przez włości Stroganowów. W związku z tym w 1588 r., jak informuje W. Szyszonko, decyzją cara Fiodora Iwanowicza (1584–1598), znajdujący się na nim główny punkt węzłowy Orzeł-Gródek wraz ze znajdującymi się w jego pobliżu warzelniami, ziemiami uprawnymi i osiedlami został odebrany Nikicie Stroganowowi i przeszedł pod zarząd administracji państwowej. Jego zwrot właścicielowi nastąpił w 1591 r., kiedy wytyczono nowy szlak za *Kamień*, przechodzący odtąd obok Czerdynu⁸⁹. Z kolei w 1592 r. Stroganowowie zostali zobowiązani przez władcę do wystawienia 100 ludzi w pełnym oporządzeniu bojowym, jakich należało wyprawić na Syberię z wojewodą Nikifo-

⁸⁶ Jeszcze w 1582 r. po niszczycielskich atakach Wogulów na Gródek Czusowski (Czusowę) i Perm, Stroganowowie, obawiając się o swoje bezpieczeństwo, poprosili władze centralne o możliwość zorganizowania uderzenia odwetowego, zob. С.В. Бахрушин, *Научные труды...*, с. 101–102.

⁸⁷ Ibidem, с. 102–103; СЛС, с. 45; СЛТС, с. 92.

⁸⁸ 1584 г. января 7. – Грамота царя Ивана Василевича Семену, Максиму и Никите Стrogановым о приговорении к весне 15 стругов для людей и запасов, направляемых в Сибирь, в: Г.Ф. Миллер, *op. cit.*, приложения, № 8, с. 343–344.

⁸⁹ ПЛ, с. 111–112, 114. Rosyjski historyk Andriej Wwiedeński podaje informację, że Orzeł-Gródek i przynależne mu ziemie zostały w 1588 r. skonfiskowane przez cara Fiodora Iwanowicza. Nie podaje on jednak przyczyny takiej decyzji, informując jednocześnie, iż nie zachowała się podpisana przez władcę potwierdzająca to грамота. Co więcej, naukowiec sugeruje, że mogli ją celowo zniszczyć sami Stroganowowie już po odzyskaniu majątku, zob. А.А. Введенский, *op. cit.*, с. 112.

rem Trachaniotowem, któremu polecono budowę Bieriozowa⁹⁰. Odbierane Tatarom syberyjskim ziemie wymagały stosownego zagospodarowania. W tym celu dwa lata wcześniej car polecił Stroganowom wysłać na Syberię swych wybranych poddanych zamieszkujących dotychczas w Soli Wyczegodzkiej⁹¹. Ich nadal duże zaangażowanie w zabezpieczanie wschodnich granic państwa i pomoc w zagospodarowywaniu ziem byłego Chanatu Syberyjskiego nagradzane były kolejnymi nadaniami ziemskimi⁹². W 1597 r. car Iwan Fiodorowicz nadał Nikicie Stroganowowi nowe terytoria rozciągające się nad Kamą i jej dopływami, polecając budować tam ostrogi, zakładać warzelnie oraz rozpocząć uprawę roli i połowy ryb, przy jednoczesnym zwolnieniu z płacenia daniny w ciągu najbliższych piętnastu lat⁹³.

Z biegiem lat poszczególni członkowie rodu umacniali swoją pozycję na gospodarowanych przez siebie terytoriach, a prowadzenie zyskowej działalności produkcyjnej i handlowej, połączone z dobrymi relacjami z carskim dworem i kolejnymi władcami, stwarzały możliwości do nawiązywania dobrych relacji z przedstawicielami prowincjonalnej administracji państwowej. Szczególnie widoczne było to w kolejnym stuleciu, kiedy miejscowi wojewodowie w różnych kwestiach spornych bardzo często orzekali na rzecz Stroganowów, szczególnie po 1649 r., kiedy ich nazwisko z przydaniem mu określenia „znamienitych ludzi” zostało wpisane do *Sobornego ułożenija* – nowego państwowego zbioru praw obowiązującego w Państwie Moskiewskim⁹⁴. Znaczne podniesienie pozycji rodu Stroganowów sprawiło, że lokalni wojewodowie nie chcieli ryzykować z nimi konfliktu i dla własnych korzyści decydowali się na współpracę zadowalającą obydwie strony⁹⁵. O pozycji

⁹⁰ 1592 июля 5. Грамота Максиму и Никите Строгановым, о выставлении сотни вооруженных людей, для защиты Перми от Сибирских Татар и других инородцов, ДАИ, т. I, № 138, с. 230–231.

⁹¹ 1590 мая 3. Царская грамота в в Соль Вычегодскую, о зачете следующих с Коряжемского монастыря Сольвычегодцам подможных на Сибирских жильцов денег, в счет перебранных на тот же предмет крестьянами Лузской Пермцы, в: *Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской Империи Археографическою экспедициею Императорской академии наук*, т. I, СПб. 1836, № 349, с. 422–423.

⁹² Szerzej zob.: Н.Г. Устрялов, *Именитые люди Строгановы*, СПб. 1842, с. 18–26; Жалованная грамота именитому человеку Григорию Дмитриевичу Строганову. 7200 (1692) года июля 25, в: *ibidem*, с. 30–120.

⁹³ ПЛ, с. 120–121.

⁹⁴ Rozdział X, artykuł 94 *Sobornego ułożenija* przewidywał bardzo wysoką karę w wysokości aż 100 rubli za naruszenie czci „znamienitych ludzi” Stroganowów, zob. *Полное собрание законов Российской Империи*, т. I, СПб. 1830, № 1, с. 25–26.

⁹⁵ Szerzej zob. А.А. Космовская, *Воеводы и Строгановы в Пермском Прикамье в XVII в., „Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики”, 2014, 6, ч. 1, с. 87–91.*

i sile Stroganowów decydował także czynnik militarny, gdyż posiadali oni pod swoimi rozkazami całkiem pokaźne siły zbrojne, które, jak wiadomo, wykorzystywane były zarówno do ochrony swoich włości, jak i podczas podboju Syberii. Znamienny jest choćby tekst gramoty cara Iwana Szujskiego (1606–1610), który w 1610 r. nakazywał, aby w czasie toczącej się wojnie z Polską zabezpieczyli swoimi ludźmi przed „rozbójnikami” tereny na północy państwa oraz Kazań i okoliczne miasta⁹⁶.

W 1584 r. zmarł Iwan IV Groźny, za którego panowania rozpoczął się rosyjski podbój Syberii. W roku kolejnym w wodach Irtyszu utonął uciekający przed ścigającymi go Tatarami syberyjskimi ataman Jermak – przywódca Kozaków nadwołżańskich, którzy *de facto* rozpoczęli to dzieło. Chan Kuczum za wszelką cenę próbował ratować swoje państwo przed naporem zbrojnych oddziałów kolejnych władców moskiewskich. Wysiłki te okazały się bezskuteczne, gdyż tempa narastającej ekspansji nie można było już zahamować. Jak zauważyła polska historyk Danuta Czerska, zabezpieczanie i kolonizację południowych oraz wschodnich terytoriów Państwa Moskiewskiego zainicjowaną przez Iwana IV Groźnego z powodzeniem kontynuował Borys Godunow (1598–1605), zarówno w czasie kiedy nie był carem, ale odgrywał pierwszoplanową rolę we wszystkich sprawach państwowych za panowania Fiodora Iwanowicza, jak i w okresie samodzielnego zasiadania na tronie moskiewskim. Wtedy to, jak nadmieniał D. Czerska, „miasta i twierdze zakładane na Syberii miały służyć umacnianiu panowania rosyjskiego na obszarach już zdobytych, jak też spełniać rolę baz wypadowych dla nowych wypraw wojskowych w głąb tego kraju, podjętych bezpośrednio po klęsce Jermaka w 1585 r.”⁹⁷. W 1586 r. przy ujściu Tury do Tobołu, na miejscu starych umocnień tatarskich, zbudowany został Tiumeń. W roku następnym nad brzegiem Irtyszu, w pobliżu Kaszłyku, wzniesiono niewielką twierdzę Tobolsk – przyszłe centrum posiadłości Państwa Moskiewskiego na terenach syberyjskich. W 1593 r. nad brzegiem Tawdy rozpoczęto budowę Pelymu, a w roku następnym powstały Surgut nad Obem i Tara nad dopływem rzeki o tej samej nazwie do Irtyszu. W kolejnych latach założono Obdorsk (1595), Narym (1597), Wierchoturje (1598), Turyńsk (1600), Mangazeję (1601), Ketski Ostróg (prawdopodobnie w 1602 r.) oraz Tomsk (1604). Wszystkie te działania nie byłyby możliwe do osiągnięcia bez przedstawicieli rodu Stroganowów, którzy otrzymawszy ogromne nadania ziemskie na wschodnich rubieżach Państwa Moskiewskiego, czynnie włączyli się w obronę zarówno swoich, jak i podlegających administracji carskiej terytoriów.

⁹⁶ Жалованная грамота именитому человеку Григорию Дмитриевичу Строганову. 7200 (1692) года июля 25, w: Н.Г. Устрялов, *op. cit.*, s. 45.

⁹⁷ D. Czerska, *Borys Godunow*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 183–184.

To właśnie oni, wielcy kupcy i przemysłowcy Stroganowowie, byli inicjatorami i organizatorami, rozłożonej na kilka lat słynnej wyprawy atamana Jermaka, jaka dość szybko przekształciła się w swoiste *perpetuum mobile* szeroko zakrojonej ekspansji rosyjskiej na terytorium Syberii w kolejnych stuleciach.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Российский государственный архив древних актов (РГАДА)

- ф. 135: Древлехранилище, отд. IV, рубр. I.
- ф. 197: *Малиновский Алексей Федорович*, оп. 1, портфель 3, д. 95.
- ф. 1278: Строгановы, оп. 2, д. 3.

Źródła drukowane

Elijas Pilgrimovijus. Didžioji Leono Sapiegos pasiuntinybė į Maskvą 1600–1601 m., parengė Jūratė Kiaupienė, Vilnius 2002.

Hakluyt R., *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques, and Discoveries of English Nation*, v. I, London 1809.

Massa I., *Beschryvinghe vander Samoyeden Land in Tartarien*, Amsterdam 1612.

Meteren E. van, *L'Histoire des Pays-Bas D'Emanuel van Meteren Ou Recueil des guerres, et choses memorables advenues tant és dits Pays, qu'és Pays voysins, depuis l'an 1315 iusques à l'an 1612*, La Haye 1618.

Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской Империи Археографическою экспедициею Императорской академии наук, т. I, Санкт-Петербург 1836.

Дмитриев А.А., *Пермская старина. Сборник исторических статей и материалов преимущественно о Пермском крае*, вып. VI, Пермь 1895, отд. II: материалы.

Дмитриев А.А., *Пермская старина. Сборник исторических статей и материалов преимущественно о Пермском крае*, вып. IV: *Строгановы и Ермак*, Пермь 1892, отд. II: материалы.

Дополнения к актам историческим собранные и изданные Археографическою комиссиею, т. I, Санкт-Петербург 1846.

Иоганн Балак, w: *Сибирь в известиях западно-европейских путешественников и писателей XIII–XVII в.в.*, введение, тексты и комментарий М.П. Алексеев, Иркутск 1941, с. 182–185.

Историческое описание одежды и вооружения Российских войск, с рисунками, ред. А.В. Висковатов, Санкт-Петербург 1841.

Кордт В.А., *Очерк сношений Московского Государства с Республикою Соединенных Нидерландов по 1631 год*, w: *Сборник Императорского Русского Исторического Общества*, т. 116, Санкт-Петербург 1902, с. III–СССХ.

Летопись Сибирская, содержащая повествование о взятии Сибирских земель Русскими, при Царе Иоанне Васильевиче Грозном; с кратким изложением предшествовавших оному событий. Издана с рукописи XVII века, предисловие Г. Спасский, Санкт-Петербург 1821.

Миллер Г.Ф., *История Сибири*, т. I, Москва, Ленинград 1937, приложения.
Пермская летопись с 1263–1881 г. Первый период с 1263–1613, сост. В. Шишонко, Пермь 1881.
Полное собрание законов Российской Империи, т. I, Санкт-Петербург 1830.
Сибирския летописи, Санкт-Петербург 1907.
Устрялов Н.Г., *Именитые люди Строгановы*, Санкт-Петербург 1842.

Оpracowania

Azatjan A.A., Bielow M.I., Gwozdiecki N.A., Kamanin L.G., Murzajew E.M., Jugaj R.L., *Historia poznania radzieckiej Azji*, tłum. S. Lipko, Warszawa 1979.
Czerska D., *Borys Godunow*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
Krokosz P., *Modernizacja górnictwa rosyjskiego za panowania Piotra I. Wprowadzenie do problematyki*, „Hereditas Minariorum”, 5, 2018, s. 5–27.
Krokosz P., *Rola rodziny Stroganowów w rozwoju przemysłu solnego w Rosji w XVI–XVIII wieku*, „Studia i Materiały do dziejów Żup Solnych w Polsce”, 28, 2012, s. 189–241.
Krokosz P., *Solnictwo w carskiej Rosji. Organizacja, technika wydobywacza, handel*, „Studia i Materiały do dziejów Żup Solnych w Polsce”, 29, 2014, s. 165–214.
Łukawski Z., *Historia Syberii*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981.
Андриевич В.К., *История Сибири*, т. I, Санкт-Петербург 1882.
Бахрушин С.В., *Научные труды*, т. III: *Избранные работы по истории Сибири XVI–XVII вв.*, ч. 1: *Вопросы русской колонизации Сибири в XVI–XVII вв.*, Москва 1955.
Бахрушин С.В., *Очерки по колонизации Сибири в XVI и XVII вв.*, Москва 1828.
Введенский А.А., *Торговый дом XVI–XVII веков*, Ленинград 1924.
Военная энциклопедия, ред. К.И. Величко, В.Ф. Новицкий, А.В. фон Шварц, В.А. Апушкин, Г.К. фон Шульц, т. 10, Санкт-Петербург–Москва 1912.
Военная энциклопедия, ред. К.И. Величко, В.Ф. Новицкий, А.В. фон Шварц, В.А. Апушкин, Г.К. фон Шульц, т. 18, Петроград–Москва 1915.
Гаврилин М.Л., *Из истории российского предпринимательства: династия Строгановых*, Москва 2002.
Збуков К.И., *Строгановская «вотчина» – начало корпоративных форм организации промышленного освоения Урала и Сибири*, „Всероссийский экономический журнал ЭКО”, 2015, 1, с. 179–189.
Иоганн Балак, w: *Сибирь в известиях западно-европейских путешественников и писателей XIII–XVII в.в.*, введение, тексты и комментарий М.П. Алексеев, Иркутск 1941, с. 180–188.
Иловайский Д.И., *Новая династия*, Москва 1996.
Иконы строгановских вотчин XVI–XVII веков. По материалам реставрационных работ ВХНРЦ имени академика И.Э. Грабаря, сост. М.С. Трубочева, Москва 2003.
История Сибири, т. 2: *Сибирь в составе феодальной России*, ред. В.И. Шунков, Ленинград 1968.
Кокбаева Г.К., *Теория фронта и изучение истории колониализма*, „Вестник КазНУ”, серия историческая, 2012, 1, с. 113–117.
Космовская А.А., *Воеводы и Строгановы в Пермском Прикамье в XVII в.*, „Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики”, 2014, 6, ч. 1, с. 87–91.

- Красинский Г., *О «путешествиях» Оливера Брюнеля на реку Об*, „Вопросы истории”, 1950, 2, с. 93–98.
- Красинский Г., *Покорение Сибири и Иван Грозный*, „Вопросы истории”, 1947, 3, с. 80–99.
- Купцов И.В., *Род Строгановых*, Челябинск 2005.
- Маслюженко Д.Н., Рябинина Е.А., *Москва и Искер в 1569–1592 гг., в контексте международной политики. Средневековые тюрко-татарские государства. Сборник статей*, ред. И.К. Загидуллин, вып. 4, Казань 2014, с. 213–222.
- Маслюженко Д.Н., Рябинина Е.А., *Реставрация Шибанидов в Сибири и правление Кучум хана во второй половине XVI века*, в: *Средневековые тюрко-татарские государства. Сборник статей*, вып. 1, ред. И.К. Загидуллин, Казань 2009, с. 97–111.
- Миллер Г.Ф., *История Сибири*, т. I, Москва, Ленинград 1937.
- Мудров Н.А., *Родительские летописцы строгановых синодиков как источник по генеалогии Строгановых*, в: *Общественное сознание, письменность и литература периода феодализма*, ред. Д.С. Лихачев, Новосибирск 1990, с. 295.
- Назаров В.Д., *Зауральская эпопья XVI века*, „Вопросы истории”, 1969, 12, с. 103–116.
- Платонов С.Ф., *К истории опричнины XVI века*, Санкт-Петербург 1897.
- Преображенский А.А., *Некоторые итоги и спорные вопросы изучения начала присоединения Сибири к России: (По поводу книги Р.Г. Скрынникова „Сибирская экспедиция Ермака”)*, „История СССР”, 1984, 1, с. 101–118.
- Пузанов В.Д., *Военные факторы русской колонизации Западной Сибири (конец XVI–XVII в.)*, Санкт-Петербург 2010.
- Пыпин А., *Первые известия о Сибири и русское ее заселение*, „Вестник Европы”, 1891, 4, август, с. 742–789.
- Савич А.А., *Соловецкая вотчина XV–XVII в. Опыт изучения хозяйства и социальных отношений на крайнем Русском Севере в древней Руси*, Пермь 1927.
- Сергеев В.И., *К вопросу о походе в Сибирь дружины Ермака*, „Вопросы истории”, 1959, 1, с. 117–129.
- Скрынников Р.Г., *Самодержавие и опричнина (Некоторые итоги политического развития России в период опричнины)*, в: *Внутренняя политика царизма. Середина XVI–начало XX в. Сборник статей*, ред. Н.Е. Носов, Ленинград 1967, с. 69–99.
- Скрынников Р.Г., *Сибирская экспедиция Ермака*, Новосибирск 1986.
- Словцов П.А., *Историческое обозрение Сибири*, кн. 1: с 1585 по 1742 год, Санкт-Петербург 1886.
- Соловьев С.М., *История России с древнейших времен*, кн. III, т. 6, Москва 1989.
- Солодкин Я.Г., *«Ермаково взятие» Сибири. Дискуссионные проблемы истории и истосниковедения. Монография*, Нижневартовск 2015.
- Солодкин Я.Г., *Сибирское летописание XVII – первой половины XVIII вв.: спорные и малоизученные вопросы*, Нижневартовск 2018.
- Титов А.А., *Сибирь в XVII веке. Сборник старинных русских статей о Сибири и прилежащих к ней землях*, Москва 1890.
- Трепалов В.В., *Сибирский юрт после Ермака. Кучум и Кучумовичи в борьбе за реванш*, Москва 2012.
- Устрялов Н.Г., *Именитые люди Строгановы*, СПб. 1842.
- Хронологический реестр разных документов и случаев, относящихся до истории о Строгановых*, сост. Ф.А. Волегов, в: *Пермский край. Сборник сведений о Пермской губернии*, ред. А.А. Дмитриева, т. 3, Пермь 1895, с. 149–175.

Шашков А.Т., *Сибирский поход Ермака: хронология событий 1581–1581 гг.*, „Известия Уральского государственного университета”, 1997, 7, с. 35–50.

Широкова В.А., *Соляные промыслы России*, „Вопросы истории естествознания и техники”, 2005, 3, с. 47–57.

Шубарина Л.В., *Сибирский поход Ермака и колонизация Сибири*, „Проблемы национальной стратегии”, 2018, 1, с. 214–226.

Abstract

The role of the Stroganov family in the initial stage of the conquest of Siberia by the Moscow State in the 16th century

Keywords: Stroganovs, Siberia, Yermak Timofyevich, Volga Cossacks, Siberian Khanate, Moscow State, Ivan IV the Terrible

The article is devoted to the role played by representatives of the Stroganov family, famous for salt-making and conducting a profitable trade (primarily in furs and hides), in the initial stage of the conquest of Siberia by the Moscow State, which fell in the second half of the 16th century. It was then that they received from Tsar Ivan IV the Grozny huge land grants on the eastern borders of the state on the Kama River with instructions to develop them. Settlements and manufacturing enterprises were quickly established there, mainly salt brewing plants, managed by the Stroganovs. On the other hand, the safety of the new colonists already living in and attracted to these lands from incursions by local peoples and Siberian Tartars was guarded by their private troops, armed with firearms, deployed in fortified spurs. Over the years, thanks to successive tsarist grants, the family's domains grew to the point where they reached beyond the Ural Mountains. This, in turn, increasingly worried the ruler of the Siberian Khanate, Khan Kuchum, who also claimed sovereignty over these lands. In order to secure the lands they had received possession of from the destructive incursions of the Siberian Tatars and subordinate peoples, the Stroganovs decided to take advantage of the Volga Cossack troops, who were engaged in robbery, led by the ataman Yermak. In the late 1670s and early 1680s, the Cossacks, supplied with food, firearms and supported by the Stroganovs' armed men, set off for Siberia, with the goal of the expedition being to reach Kashlyk, the capital of the Siberian Khanate. Although the seat of Khan Kuchum was finally occupied in 1582, the fact that the Stroganovs organized the entire expedition turned into a kind of beginning of the conquest of Siberia by the Muscovite state, for the state authorities soon joined in the development of the lands occupied by

the Cossacks and Stroganov men beyond the Urals. However, this did not mean that the Stroganovs lost their decisive role in the entire Siberian epic. They were still responsible for all kinds of assistance (victualing in food and weapons, supplying ships and their own armed forces) to the tsarist troops moving to conquer the territory of the former Siberian Khanate. Naturally, they gained gratitude from the rulers for their actions, which translated into economic and legal concessions for their activities and subsequent large land grants on the eastern frontiers of the Muscovite state. Thus, the Stroganovs, seeking to ensure the security of their domains, which at the same time remained at all times under the supreme authority of the tsars, by sending Yermak's Cossack troops to Siberia, began the process of dynamic Russian expansion to the east, which could no longer be stopped.

Translated by Stefan Kubiak